

2021–2030 M. LIETUVOS RESUBLIKOS SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO MINISTERIJOS ŠEIMOS POLITIKOS STIPRINIMO PLĖTROS PROGRAMOS PAGRINDIMAS¹

PLĖTROS PROGRAMOS PASKIRTIS

NPP 2.5 uždavinio „Gerinti aplinką šeimai, siekiant didinti gimstamumą ir gyvenimo kokybę bei sudaryti sąlygas derinti darbo ir šeiminius įsipareigojimus“ įgyvendinimas

1 problema – Krizinėse situacijose šeimos operatyviai nesulaukia pagalbos

Šeimos nariai kasdieniame gyvenime dažnai patiria įvairių iššūkių, įvairūs veiksniai ir (ar) aplinkybės įtakoja šeimos gyvenimą, kurios sukelia įvairias šeimos ryšių disfunkcijas. Prieinama tinkama pagalba reikiamu metu, kol dar nėra iškilusios problemos arba kol problemos dar nėra įsisenėjusios, yra svarbi ir būtina, kad būtų galima išvengti su minėtomis problemomis susijusių neigiamų pasekmių: bedarbystės, skurdo, vaikų nepriežiūros, nevaldomų įtampų šeimos narių tarpusavio santykiuose ir kt. Operatyvi ir kryptinga pagalba sudaro sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes spręsti iškilusius sunkumus, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį.

1.1. Fragmentuota ir menkai prieinama krizinių situacijų įveika

1.1.1. Neišplėtotą krizės pasekmių prevencijos, intervencijos ir postvencijos sistema

Šiuo metu teikiama socialinė pagalba šeimai nėra pakankamai kompleksiška, lanksti ir kokybiška, atitinkanti individualius šeimos poreikius, taip pat teikiama ne visada racionaliai panaudojant turimus išteklius. Planuojant ir organizuojant socialines paslaugas, jaučiamas skirtingas savivaldybių požiūris į socialinių paslaugų reikšmingumą, o augantys socialiniai gyventojų poreikiai skatina ieškoti naujų ir veiksmingesnių priemonių juos atliepti. Prevencinės paslaugos, kokybiškos intervencijos, kilus tam tikriems iššūkiams šeimoje yra svarbios ir užtikrinant pagrindines penkias teises, kurias apima Vaiko garantijų mechanizmas. Pagalbos sistemoje dažnai pasigendama postvencijos, kuri teikiama krizes išgyvenusiems žmonėms, siekiant greitesnio grįžimo į įprastą jiems gyvenimo ir funkcionavimo lygį.

Šiuo metu socialinių paslaugų politika yra daugiausia orientuota į pažeidžiamiausias visuomenės grupes. Ilgą laiką pagalbos asmenims (šeimoms) priemonės buvo fokusuojamos į socialinę riziką patiriančias ir nepasiturinčias šeimas (asmenis). Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme² (toliau – Socialinių paslaugų įstatymas) socialinės paslaugos pateikiamos siauruoju aspektu. Pagal galiojančią Socialinių paslaugų įstatymą socialinėmis paslaugomis laikomos tokios paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai) dėl amžiaus, neįgalumo, socialinės rizikos, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Atsižvelgiant į įtvirtintą formuluotę, socialinės paslaugos gali būti teikiamos tuomet, kai asmuo (šeima) patiria socialines problemas ir priskirtini(-os) socialinę riziką patiriantiems(-čioms) asmenims (šeimoms). Šiuo tikslu, nuo 2007 m. valstybės biudžeto specialiųjų tikslinių dotacijų savivaldybių biudžetams

¹ Teikiamas kartu su plėtros programos lydimaisiais dokumentais

² <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.270342/asr>

(toliau – valstybės dotacijos) lėšomis pradėtos finansuoti socialinių darbuotojų, teikiančių socialinę priežiūrą šeimoms, pareigybės savivaldybėse. Socialinių darbuotojų pareigybių skaičius nustatomas atsižvelgiant į socialinę riziką patiriančių šeimų, jose esančių vaikų skaičių, socialinės rizikos veiksnių reikšimosi šeimose lygį ir savivaldybių teritorinį išsidėstymą. Pagal 2018 m. atlikto Finansinių paskatų ir paslaugų jaunoms ar vaikus auginančioms šeimoms plėtros galimybių analizės tyrimo³ duomenis, savivaldybių nuomone bendras paslaugų šeimoms spektras yra pakankamas, kada kalbama apie paramą nepasiturinčioms ir socialinę riziką patiriančioms šeimoms.

Taip pat pažymėtina, kad dalis potencialių socialinių paslaugų gavėjų negauna socialinių paslaugų. Paslaugų šeimoms prieinamumo analizės⁴ metu buvo nustatyta, kad šeimos, kuriose yra ilgalaikių bedarbių, taip pat šeimos, kurios turi problemų dėl priklausomybių, ryškios deprivacijos dėl paslaugų šeimoms stygiaus subjektyviai nejaučia. Tai nereiškia, kad tokioms šeimoms atitinkamų paslaugų objektyviai nereikia. Tai reiškia, kad jos subjektyviai nejaučia dėl to diskomforto taip ryškiai, kaip šeimos, patiriančios kitokias krizines situacijas, t. y. augina vaiką su negalia ir raidos sutrikimais ar vaiką linkusį nusikalsti ir turintį mokymosi sunkumų. Susiduriama su faktu, jog ne visi asmenys, susiduriantys su rimtomis krizėmis ir su jos pasekmėmis, yra „surandami“ ir tokiu būdu nėra sprendžiamos jų problemos.

Trūksta susistemintos, aktualios, reguliariai atnaujinamos, atitinkančios prieinamumo principus ir patogiai prieinamos informacijos apie visas socialines paslaugas ir socialinę paramą. Ne visada investuojama ir sudaromos patraukios sąlygos pateikiant informaciją visoms asmenų grupėms, kad jie galėtų pasinaudoti savo teisėmis į socialinę paramą ir socialines paslaugas. Informacijos pateikimo būdai dažnai yra šabloniški, informacija nėra pateikiama patraukliai, aiškiai ir prieinamai įvairaus amžiaus grupėms. Paslaugų šeimoms prieinamumo analizėje pateikiama išvada, jog iš tų paslaugų sričių, kurios priklauso Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau –SADM) jurisdikcijai, kaip paklausus dalykas paminėtinas šeimų poreikis geresnei informavimo apie pagalbą ir išmokas sistemai. Socialinių paslaugų poreikio tematikos eskalavimo dažnis siekia apie 10 proc. Šeimos pasigenda aiškios, gerai struktūruotos ir vienoje vietoje sutelktos informacijos. Kita vertus, privalu įvertinti, kad dalis šeimų, ypač senjorai, nesinaudoja internetu ir nežino, kur ieškoti informacijos ir pan. Taigi, lygiagrečiai privalu tobulinti ir tradicinę *face to face* konsultavimo sistemą, pagal galimybes paremtą „vieno langelio“ principu. Asmenys, šeimos, potencialūs paslaugų gavėjai turi žinoti informacijos teikimo, konsultavimo institucinius taškus ir konkrečias vietas. Apklausa aprodė, kad dėl menkesnio kultūrinio kapitalo, labai silpnos skaitymo ir domėjimosi vykdoma politika motyvacijos dalis šeimų apie pilną paramos, pagalbos ir paslaugų joms paketą pakankamai nežino, atitinkama informacija jų nepasiekia. Tikėtinas ir kitas variantas, kad apie pagalbos ir paslaugų paketą šeimoms žinoma, bet atitinkamomis galimybėmis vengiama pasinaudoti dėl stigmatos („ką žmonės pagalvos“).

1.1.1.1. Socialines paslaugas teikiančių specialistų kompetencijų bei bendradarbiavimo tarp viešųjų paslaugų teikėjų stoka identifikuojant pagalbos poreikį

Siekiant sukurti tinkamą, skatinančią, palankią aplinką šeimai, kuri įgalintų tinkamai spręsti šeimoje kylančias problemas ir tuo pačiu aktyviai ir sėkmingai įsitraukti ir dalyvauti darbo rinkoje, bendruomenėje yra būtini specialistų, dirbančių tiesiogiai su šeima, kompetencija, žinios ir gebėjimai, siekiant pajaušti, nustatyti poreikį, įvertinti silpnąsias asmens (šeimos) vietas. Krizinės situacijos esamų pasekmių ar galimų pasekmių įveikimas – tai paslaugų ir pagalbos

³ Finansinių paskatų ir paslaugų jaunoms ar vaikus auginančioms šeimoms plėtros galimybių analizės tyrimas (2018). Tyrimą SADM užsakymu atliko UAB Civitta

⁴ Paslaugų šeimoms prieinamumo analizė (2021). Tyrimą SADM užsakymu atliko UAB Factus dominus

visuma, atitinkanti asmens (šeimoms) teisėtus interesus, individualius poreikius, kilusius dėl krizinės situacijos, skirta spręsti jo krizinę situaciją, šalinti jos sukeltas pasekmes arba galimai kilsiančias pasekmes bei stiprinti socialinį asmenų (šeimų) įsitraukimą į šeimos ir visuomenės gyvenimą. Iki šiol socialinės paslaugos buvo teikiamos tik intervenciškai, o tai neužtikrino vieno iš socialinių paslaugų teikimo tikslų – siekio ateityje išvengti galimų socialinių problemų ir socialinės rizikos atsiradimo.

Socialinio paslaugų srityje dirbančio darbuotojo tikslas – padėti asmenims, šeimoms, grupėms, organizacijoms, bendruomenėms įveikti socialines problemas, suteikti reikiamus gebėjimus ir skatinti socialinius pokyčius visuomenėje. Socialinio darbo sferoje dirbantys specialistai turi atlikti savo funkcijas kokybiškai: atidžiai išklausti kitus, rinkti informaciją, kad galėtų parengti įvertinimą ir ataskaitą, palaikyti profesinius santykius, nukreiptus į socialinės paramos teikimą, įgalinti asmenis spręsti iškilusias problemas ir įgyti jų pasitikėjimą; bendradarbiauti su įvairiomis organizacijomis, įskaitant policiją, mokyklas, probacijos tarnybas ir kt. Socialinis darbuotojas turi žinoti bendrus socialinio darbo su įvairiomis gyventojų kategorijomis pagrindus, pagrindinius šeimos ypatumus, žmogaus anatomijos, fiziologijos pagrindus, psichologinę žmonių raidą, amžiaus tarpsnių bei anomalaus vystymosi ypatumus, socialinių paslaugų, įvairios socialinės pagalbos teikimo vaikui ir jo šeimai sistemą, žmonių specialiųjų poreikių ypatumus bei jų integracijos į visuomenę dėsningumus, individualaus elgesio ir elgesio grupėje (bendruomenėje) formavimo mechanizmus ir kt.

Socialinis darbas – daugialypė profesija, reikalaujanti nuolatinio socialinių paslaugų srities specialistų tobulėjimo. Svarbūs aspektai, kaip mokymosi temų, programų kokybė bei atitiktis esamiems poreikiams, pačių specialistų sąmoningumas ir noras gauti trūkstamų žinių bei gebėjimų, jų naudojimas praktikoje. Ne visuomet socialinių paslaugų srities darbuotojai turi pakankamai žinių ir kompetencijos, noriai ir aktyviai dalyvauja mokymosi procese gilindami žinias, ugdydami profesinius įgūdžius, brandindami socialinio darbo vertybes. Pagal Socialinių paslaugų priežiūros departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – SPPD) pateiktą Socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo poreikio 2020 m. analizės apibendrintus duomenis, socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo poreikį pateikė tik 20 socialines paslaugas teikiančių įstaigų. Lyginant su 2019 m., pastebimas poreikį pateikusių įstaigų mažėjimo tendencija (2019 m. poreikį pateikė 55 įstaigos, 2018 m. – 63 įstaigos). 2020 m. profesinę kompetenciją tobulinti pageidavo 481 socialiniai darbuotojai (įskaitant socialinius darbuotojus pasirinkusius kelias mokymų temas), 2019 m. – 1249 asmenys.

Lietuvoje vis dar nėra populiarios supervizijos, nedaug apie jas žinoma (kaip ir apie intervizijas). Šie metodai yra vieni veiksmingiausių, siekiant tobulinti profesinę kompetenciją ir emociškai „neperdegti“. Minėti metodai nėra populiarūs, nes įstaigoms supervizijos brangiai kainuoja, o intervizių įstaigos neorganizuoja teisindamos tokį sprendimą laiko trūkumu – esą specialistai nespėja dirbti tiesioginio darbo, todėl nėra galimybių vykdyti dar ir papildomo. Tačiau tiek intervizijos, tiek supervizijos nėra ir neturi būti papildomas darbas – tai metodai, naudojami siekiant specialistų darbo kokybės ir laikas, skirtas jiems, turėtų būti įskaičiuotas į specialistų darbo laiką. Svarbus ir būtinas ne tik profesinės kvalifikacijos kėlimas, bet ir reguliarus profesinės kompetencijos tobulinimas visiems socialinių paslaugų srities darbuotojams (įstaigų vadovams, socialiniams darbuotojams, individualios priežiūros personalui ir kt.), įgyjant naujų, papildomų žinių, kurias galėtų panaudoti savo darbo srityje. Dalis mokymų socialinių paslaugų srities darbuotojams yra organizuojami nemokamai, tačiau mokamuose užsiėmimuose, profesinės kompetencijos ir (ar) kvalifikacijos kėlimo kursuose ne visi socialinės srities darbuotojai dalyvauja dėl nepakankamų finansinių resursų.

Labai svarbus pagalbos teikimo komponentas – įvairių sričių specialistų bendradarbiavimas ir sisteminis požiūris. Be socialinio darbuotojo, ne mažiau svarbūs vaidmenys, teikiant šeimoms reikalingą pagalbą ir paslaugas, tenka ir kitiems specialistams – socialinių paslaugų srities darbuotojams (individualios

priežiūros darbuotojams, asmeniniams asistentams, gestų kalbos vertėjams ir kt.) psychologams, psichoterapeutams ir kitiems sveikatos sistemos specialistams, tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriams, jaunimo darbuotojams, atvejo vadybininkams, socialiniams pedagogams, pedagogams ir kitiems švietimo sistemos atstovams, policijos pareigūnams ir kitiems teisėsaugos sistemos atstovams, kitų institucijų atstovams. Siekiant užtikrinti tinkamą, individualius asmens (šeimos) poreikius atliepančią pagalbą ir paslaugas, būtinas kompleksiškas požiūris į asmens (šeimos) situaciją, siekiant bendro tikslo – pagalbos asmeniui (šeimai). Šiuo metu vyraujančią kompleksinio požiūrio į asmens (šeimos) situaciją trūkumą ir specialistų bendradarbiavimą sąlygoja kelios priežastys – nepakankamas, tinkamai tarpusavyje nesuderintas reglamentavimas (dažnai teisėsaugos, švietimo, sveikatos ir socialinės srities sistemų teisės aktų nuostatos prieštarauja vienos kitoms arba dubliuoja specialistų funkcijas, nėra aiškios minėtų funkcijų takoskyros ir vieno, visoms sistemoms bendro pagalbos ir paslaugų algoritmo). Vertinant Paslaugų šeimoms prieinamumo analizėje⁵ pateiktas išvalgas, pažymėtina, kad egzistuoja tarpžinybiniai barjerai. Nėra aiškaus tarpžinybinio bendradarbiavimo modelio ir susitelkimo siekti Lietuvos šeimų gerovės.

Vienas iš sparčiausiai augančių nūdienos ekonomikos sektorių Europoje – socialinių paslaugų sektorius. Šis sektorius užima penktąją vietą Europos Sąjungoje (toliau – ES) pagal paslaugų sektorių augimą⁶. Lietuvoje per trumpą laiką socialinio darbo profesija susidūrė su dideliais iššūkiais. Naujų iššūkių socialinio darbo praktikai kuria socialinių paslaugų ekonomizavimo tendencijos, kuriasi socialinių paslaugų rinka, socialinių paslaugų įstaigos turi gebėti taikyti naujausius viešosios vadybos principus. Iš pramonės ir privataus verslo sektorių kilusi kokybės ir jos užtikrinimo idėja ilgą laiką atrodė nepriimtina socialinio darbo laukui, pagrįstai teigiant, kad socialinio darbo paslaugos negali būti standartizuotos. Tačiau kelis dešimtmečius didėjanti socialinių paslaugų apimtis ir naujosios viešosios vadybos paradigma galutinai įtvirtino kokybės sąvoką socialinių paslaugų teikimo srityje. Į viešųjų socialinių paslaugų planavimą ir teikimą vis labiau įsitraukiant visuomenei, paslaugos modernizuojamos, viešajam sektoriui pradedami taikyti principai, anksčiau galioję tik versle: paslaugų teikėjai skatinami varžytis siekiant geresnės kokybės, paslaugų vartotojams suteikiama galių ir vis plačiau jie dalyvauja priimančiais sprendimais. Nagrinėjant Lietuvos strateginius dokumentus nėra įvardijamos konkrečios socialinių paslaugų kokybės apibrėžtys, kurios padėtų sukurti bendrą kokybės modelį ir siekti jį įgyvendinti. Socialinių paslaugų kokybės samprata siejama su institucinio kokybės kontrolės modelio įgyvendinimu ir paremta kiekybiniais paslaugų vertinimo indikatoriais, pastebėta mažai sąsajų su profesionaliu kokybės užtikrinimo modeliu ir kokybinių paslaugų vertinimo kriterijų integravimu. Analizuotuose Lietuvos strateginiuose dokumentuose socialinių paslaugų kokybės samprata retai siejama su aukštais profesiniais standartais, etika ir vertybėmis. Socialinių paslaugų įstatymo 13 straipsnio 6 dalyje apsiribojama deklaratyvia nuostata, kad savivaldybė kontroliuoja jos teritorijoje teikiamų bendrųjų socialinių paslaugų ir socialinės priežiūros kokybę. Tačiau praktika rodo, kad socialinės priežiūros kokybė yra nepakankama, ją teikia įvairūs subjektai – biudžetinės įstaigos, kurių steigėja yra pati savivaldybė, nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) ir privatus sektorius. Nacionaliniu lygmeniu apibrėžiant socialinių paslaugų kriterijus ir standartizuojant socialines paslaugas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras 2007 m. vasario 20 d. įsakymu Nr. A1-46 patvirtinto Socialinės globos normų aprašą, kuriuo siekiama socialinės globos efektyvumo. Socialinės globos normų įdiegimo pagrindas buvo 2002 m. Pasaulio banko ir UNICEF organizacijų iniciatyva parengta metodika *Improving Standards of Child Protection Services in ECA Countries* (Žalimienė, 2007). Socialinės globos norma apima paslaugų poreikio vertinimą, paslaugų planavimą, asmeninę globą, kasdienį gyvenimą,

⁵ Paslaugų šeimoms prieinamumo analizė (2021). Tyrimą SADM užsakymu atliko UAB Factus dominus

⁶ Adomaitytė – Subačienė, I. (2015). Socialinių paslaugų kokybės standartizavimas Lietuvoje. Žurnalas Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/STEPP/article/view/8375>

gyventojų teisių apsaugą, aplinką, būstą, personalą, valdymą, tačiau šis normų aprašas taikomas tik globos paslaugoms. Paslaugų kokybės standartų diegimas ir taikymas socialinių paslaugų srityje yra vis dar pakankamai nauja sfera Lietuvoje. Nors socialines paslaugas teikiančios organizacijos pradėjo diegti sertifikavimo, mokymo ir konsultavimo sistemos EQUASS kokybės sertifikata, tačiau kol kas jį įsidiegė nedidelė organizacijų dalis. Iš viso projekto metu EQUASS sistemą diegė 121 socialinių paslaugų įstaiga, kuri patobulino teikiamų paslaugų kokybę, darbuotojų kvalifikaciją ir turėjo galimybę įgyti EQUASS kokybės sistemos sertifikata. EQUASS diegimas įstaigose pagal apskritis: Vilniaus – 33, Kauno – 17, Klaipėdos – 11, Šiaulių – 16, Panevėžio – 9, Alytaus – 6, Utenos – 13, Tauragės – 6, Telšių – 3, Marijampolės – 7. Socialiniai partneriai identifikuoja poreikį diegti EQUASS ir bendruomeninėse socialinių paslaugų įstaigose.

1.1.1.2. Neišplėtotos specializuotos individualizuotos paslaugos pagal įvairias krizines situacijas

Žmogaus gyvenimas nuo gimimo iki mirties yra neatsiejamas nuo krizių. Jis vystosi įveikdamas normalaus vystymosi krizes. Krizinė situacija – tai neeilinis, kartais netikėtas įvykis, išmušantis iš įprastinio gyvenimo ritmo, sąlygojantis tam tikras gyvenimo permainas, reikalaujančioms kokio nors esminio sprendimo, naujų adaptacijos ir įveikimo būdų, nes turimų nebepakanka. Dėl to laikinai sutrinka žmogaus ar grupės žmonių psichinė pusiausvyra, kuriai būdingi įvairūs jausmai – tai gali būti neviltis, bejėgiškumas, baimė, įtampa, nerimas, prislėgta nuotaika, pasimetimas. Labai svarbu, kad būtų galimybė sulaukti pagalbos. Pagalbą gali teikti artimas žmogus, taip pat įvairūs specialistai. Jei pagalbos nesulaukiama, psichologinė krizė gali gilėti ir likti neįveikta. Neįveikiama psichologinė krizė sąlygoja krizės chronizaciją, t. y. galimus fizinės, psichikos sveikatos, asmenybinės integracijos, socialinio funkcionavimo ir adaptacijos sutrikimus, kurie pasireiškia kaip intensyvejančios psichologinės problemos ar psichiniai sutrikimai (depresija), somatiniai simptomai ar ligos, gali atsirasti polinkis priklausomybėms ir kt.⁷

Asmens (šeimos) gyvenime egzistuoja raidos krizės, kurios lydi kiekvieną žmogų nuo gimimo iki mirties. Tai vadinamosios norminės vystymosi krizės, išgyvenamos kuriant šeimą, gimstant vaikams, išeinant vaikams į mokyklą, tuštėjant lizdui ir pan.⁸ Šios krizės paprastai įveikiamos savarankiškai, be pagalbos iš šalies. Tačiau kai kurios raidos krizės yra sudėtingos, jų įveikai dažnai reikalinga pagalba, pvz., nepageidaujamas nėštumas, neįgalus kūdikio gimimas, vaiko globa ir kt. Literatūroje išskiriamos ir situacinės krizės – tai yra netikėtos, nesavalaikės mirtys (suaugusių ir vaikų savižudybės), nusikaltimai ir jų aukos (įvairios smurto rūšys), skyrybos ir kt.

1.1.1.2.1. Paslaugos neįgaliems tėvams

Šeimoms, kuriose vienas iš šeimos narių ar keli šeimos nariai turi negalią, labai svarbu gebėti suteikti tinkamą, profesionalią ir prieinamą pagalbą, todėl profesinės pagalbos teikiančių specialistų kompetencijos yra labai svarbios. Šeimos, kuriose vienas iš šeimos narių ar keli šeimos nariai turi negalią, yra labai heterogeniškos (skirtingi negalios tipai ir jų sunkumas, skirtingi specialieji poreikiai, skirtingas amžius, kuriame įgytas neįgalumas ir pan.), jos turi labai skirtingus poreikius. Atsižvelgiant į šių šeimų specifinius poreikius, labai svarbus tarpinstitucinis specialistų bendradarbiavimas, siekiant išplėsti kompleksinės pagalbos prieinamumą ir veiksmingumą. Detalesnė informacija apie socialines paslaugas teikiančių specialistų kompetencijų bei bendradarbiavimo tarp viešųjų paslaugų teikėjų stoką identifikuojant pagalbos poreikį pateikiama prie 1.1.1.1. subpriežasties.

⁷ Liobikienė, T.N. (2016). Krizių intervencija socialinio darbo praktikoje

⁸ Polukordienė, K.O. (2003). Psichologinės krizės ir jų įveikimas

Neišplėtos kompleksiskai teikiamos sveikatos, švietimo, socialinės paslaugos neįgaliems tėvams, auginantiems vaikus. Vis dar pasitaiko atvejų, kuomet iš neįgalių tėvų paimamai vaikai, tik todėl, kad dėl negalios specifikos šiems tėvams trūksta socialinių įgūdžių. Socialinių įgūdžių formavimuisi įtaką turi ribotas informacijos dėl reikiamų paslaugų prieinamumas asmenims su negalia suprantamu būdu (pvz., „Easy-to read“, informacijos prieinamumas klausos ar regos negalią turintiems asmenims, sutrikusio intelekto asmenims dažnai būna per sunku suprasti rašytinę informaciją), todėl šeimos, kuriose vienas iš šeimos narių ar keli šeimos nariai turi negalią, dažnai net nežino, kad gali ir turi teisę kreiptis į atitinkamas įstaigas dėl pagalbos ar paslaugų, kurios padėtų ne tik formuoti šių asmenų socialinius įgūdžius, bet ir gerintų tokių šeimų gyvenimo kokybę.

Trūksta informacijos sklaidos ir bendruomeninės atsakomybės atpažinti ir pranešti atitinkančioms organizacijoms apie pagalbos stokojantį asmenį (šeimą) su negalia. Svarbu paminėti ir tai, kad šeimos, kuriose vienas iš šeimos narių ar keli šeimos nariai turi negalią, dėl informacijos prieinamumo, informacijos sklaidos trūkumo savarankiškai nesikreipia pagalbos į atitinkamas institucijas, nes bijo prarasti atitinkamas išmokas už negalią, lengvatas ir vaikus.

1.1.1.2.2. Vaikai ir jaunuoliai, kuriems būdingas aukštos rizikos elgesys

Vaikai ir jauni žmonės, kurių elgesys yra aukštos rizikos (pvz., vaikai ir jaunuoliai pasižymi delinkventiniu elgesiu, į nusikalstamumą linkusiu elgesiu, agresija, alkoholio ir (ar) kitų narkotinių medžiagų vartojimu ir pan.) yra vienas iš didžiausių socialinių iššūkių Lietuvoje. Tai vaikai ir jaunuoliai, kurių elgesys yra agresyvus, provokuojantis, susijęs su staigiais emocijų pokyčiais, menku savęs vertinimu. Čia priskiriami smulkūs nusizengimai, delinkventinis ir nusikalstamas elgesys. Lietuvos pedagoginių psichologinių tarnybų patirtis rodo, kad tokio elgesio vaikų kasmet vis daugėja, o jų amžius jaunėja. Tačiau paslaugų prieinamumas šiems vaikams išlieka labai ribotas. Tą patvirtina ir 2017 m. atlikta apklausa⁹, kurioje dalyvavo 32 savivaldybės. Apklausos metu: 75 proc. savivaldybių nurodė, kad trūksta paslaugų šeimoms, susiduriančioms su vaikų paauglystės problemomis, kurios dažniausiai pasireiškia per socialiai nepriimtina, sunkiai valdomą vaikų elgesį, 60 proc. – kad trūksta paslaugų ir sėkmingų pagalbos mechanizmų jaunuoliams, linkusiems į nusikalstamą veiklą, nelankantiems mokyklos ir pan. ir 64 proc. – kad šeimos stokoja pagalbos auginant vaikus, turinčius elgesio problemų.

Nepriimtino vaikų ir jaunų žmonių elgesio pasireiškimo mastus rodo ir tai, kad:

- 2020 m. nusikalstamų veikų, kurių padarymu įtariami (kaltinami) nepilnamečiai – 3416 atvejai. Iš šių veikų – 1482 nusikaltimai, 1708 – nusikalstamos veikos, baudžiamieji nusizengimai – 226. Nepilnamečiai įtariami (kaltinami) padarė 5,4 proc. visų ištirtų nusikalstamų veikų.
- Alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimas – bent 1–2 kartus gyvenime narkotines medžiagas vartojančių paauglių Lietuvoje yra apie 19,2 proc. Bent 1-2 kartus gyvenime alkoholinius gėrimus vartojo 87 proc. paauglių. 5,4 proc. paauglių teigė, kad nors kartą gyvenime bandė naujas psichoaktyvias medžiagas¹⁰.
- Dėl efektyvių pagalbos mechanizmų ir elgesio korekcijos programų stokos, vienintelė prieinama pagalbos forma vaikams ir jaunuoliams yra socializacijos centrai. Tačiau jų darbas ne visada būna sėkmingas – NVO, Valstybės kontrolės atlikti tyrimai rodo, kad nėra dirbama su vaiko tėvais ar kitais tesėtais atstovais, kita vaiko artimąja aplinka (mokykla, bendraamžiais, kt.); grįžę į savo bendruomenę vaikai ir jaunuoliai susiduria su stipria stigmatizacija, priešiška aplinka, kas sąlygoja, kad vaiko elgesys ilgainiui vėl blogėja, išmokti socialiniai įgūdžiai neįsitvirtina.

⁹⁹ Pagal projektą „Vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos vaikui ir jo šeimai stiprinimas Lietuvos savivaldybėse: ankstyvosios intervencijos modelis“, vykdytas 2017 m. Lietuvos savivaldybių asociacijos, pagal 2009 – 2014 m. Norvegijos finansinio mechanizmo programą LT10 „Gebėjimų stiprinimas ir institucinis valstybės, paramos gavėjos, ir Norvegijos viešųjų institucijų, vietos ir regioninės valdžios bendradarbiavimas“.

¹⁰ Alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo Europos mokyklose tyrimas (2015). ESPAD tyrimas

Vaikai, kurie laiku negauna tinkamos pagalbos dėl elgesio ir emocijų sutrikimų, vėliau valstybei kainuoja dar daugiau – yra didesnė tikimybė, kad jie padarys didesnius ir rimtesnius nusikaltimus, gilės problemos dėl alkoholio ir kitų psichotropinių medžiagų vartojimo, socialinė atskirtis, su tuo susijęs nedarbas, skurdas, socialiai nepriimtinas gyvenimo būdas, kt.

Problemos priežastys:

- pastebėtina, kad aukštos rizikos elgesys būdingas vaikams ir jauniems žmonėms iš labai skirtingų šeimų, ir nebūtinai priklauso nuo vaiko ir jo šeimos socialinės, ekonominės padėties, tėvų išsilavinimo ar pan. aspektų. Dažnai vaiko aukštos rizikos elgesį lemia jo išgyventos trauminės patirtys (kaip pvz., smurtas, išnaudojimas), sudėtingi santykiai su tėvais/šeima, konfliktiškas tėvų skyrybos procesas, nepalanki aplinka vaiko augimui ir vystymuisi ir pan. Dažniausiai elgesio iššūkius lemia kelių veiksnių visuma.
- specializuotų programų ir (ar) kitų, vaikų ir jaunų žmonių situaciją ir individualius poreikius atitinkančių pagalbos priemonių stoka šios grupės vaikams ir jauniems žmonėms. Taikomos bendro pobūdžio, įprastos paslaugos, kurios neatitinka šių vaikų poreikių;
- specialistų, turinčių kompetencijas dirbti su šia grupe, trūkumas, jų parengimo stoka;
- per didelė orientacija į šių vaikų atskyrimą nuo bendruomenės (pvz., socializacijos centro priemonės taikymas) ir stoka priemonių, paslaugų, kurios padėtų vaikams pačioje bendruomenėje. Taip pat, darbo su vaikų tėvais/atstovais pagal įstatymą, jiems efektyvios pagalbos ir paslaugų stoka (tėvai neretai siunčiami pvz., į pozityvios tėvystės kursus, kurie yra netinkami tokiu atveju, nes tokie kursai yra bendro pobūdžio, neatitinka problemos specifikos);
- klaidingas, arba netikslus vaiko elgesio priežasčių nustatymas – dirbant su vaikais, svarbu atskirti, kurių elgesys yra sąlygotas elgesio ir emocijų sutrikimų, kurių – trauminių patirčių, kurių – dėl specialiųjų poreikių ar negalės, kurių – dėl tinkamo ugdymo ir auklėjimo stokos. Darbo metodai taip pat šiuo metu nėra parenkami pagal tokią specifiką.

Susiduriama su tuo, kad iššūkiai – vieni didžiausių, o paslaugų prieinamumas – vis dar žemas, ypatingai kalbant apie prevenciją, taip pat, apie pagalbą jaunoms šeimoms ar toms, kurios laukiasi ir serga priklausomybėmis. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau –VVTAIŲ) duomenimis, dažniausiai vaiko teisių pažeidimai yra susiję su vaiko nepriežiūra, kurią dažnai lemia būtent tėvų priklausomybė nuo alkoholio ar kitų narkotinių medžiagų. Karantino metu šios problemos dar labiau išryškėjo – VVTAIŲ duomenimis, apibendrinus vidinės stebėsenos duomenis, išryškėjo, kad karantino laikotarpiu, daugiausiai į įvykio vietą vykta trimis atvejais, gavus informacijos, jog vaikui reikalinga užtriktini saugią aplinką: 1) dėl vaiko nepriežiūros, nes jo atstovai pagal įstatymą neblaivūs, 2) dėl smurto artimoje aplinkoje (neretai kartu ir neblaivūs asmenys), kai joje yra vaikas, 3) dėl smurtą patiriančio vaiko. Tai rodo, kad priklausomybių problema išlieka aktuali.

Problemos priežastys:

- prevencinių paslaugų stoka – trūksta šeimoms prieinamos kitos pagalbos (pvz., paslaugų išgyvenamų krizių atvejais, pagalbos tik pradėjus vartoti, pagalbos sprendžiant kasdienes iššūkius ir pan.), kuri leistų šeimoms nesigriebti svaiginančių priemonių, kai jos susiduria su sunkumais, sudėtingais išgyvenimais. Nepakankamas šeimų informavimas, mokymas, švietimas apie alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų poveikį ne tik asmens sveikatai, bet ir jo socialinei gerovei, jo šeimai, artimiesiems, jo gyvenimo eigai;

- socialinių, sveikatos ir kt. paslaugų stoka sergantiems priklausomybe – tai ypatingai pastebima mažuose miestuose, kaimo vietovėse. Laiku nesuteikus reikalingos pagalbos, priklausomybės problema tik gilėja, žmogui tampa vis sudėtingiau pasveikti. Taip pat, svarbu išskirti ir nepakankamą bei laiku nesuteikiamą pagalbą moterims, kurios laukiasi kūdikio ir yra priklausomos nuo alkoholio ar kitų narkotinių medžiagų – net jei ir nėštumo metu jos vartoja šias medžiagas, vaiko teisių sistema retai sureaguoja į tokius atvejus, nes kol vaikas nėra gimęs, nėra nustatomi galimi vaiko teisių pažeidimai. Ir gimus kūdikiui, ne visada laiku sureaguoja, nes ne visada sveikatos įstaigos praneša apie rizikoje esančias moteris, ar asmens artimoje aplinkoje esantys žmonės, kaimynai. Dėl to fiksuojami vis pasikartojantys kūdikių mirčių atvejai, kurie kyla dėl tėvų, turinčių priklausomybes, negebėjimo jais tinkamai pasirūpinti;
- sveikos gyvensenos įgūdžių stoka – šeimos ir ypatingai jaunos šeimos dažnai turi nepakankamus sveikos gyvensenos įgūdžius, alkoholis ar kitos narkotinės medžiagos neretai suvokiamos kaip tinkama pramogos priemonė, kaip vienintelė galimybė linksmai praleisti laiką.

1.1.1.2.3. Neišplėtos paslaugos globėjams, budintiems globotojams

Vaikams, likusiems be šeimos, valstybė privalo užtikrinti globos alternatyvas – tai yra ne tik šeimynas ar bendruomeninius vaikų globos namus, bet ir globėjus (rūpintojus), budinčius globotojus, tėvius. Socialinės paramos informacinės sistemos (toliau – SPIS) duomenimis 2021 m. balandžio mėn. globoje yra 6622 vaikai. Iš jų 866 vaikai buvo globojami (rūpinami) socialinės globos institucijose, 697 – bendruomeniniuose vaikų globos namuose, 307 vaikai – šeimynose, 2959 vaikai – artimųjų giminaičių šeimose ir 1605 vaikai – giminystės ryšiais nesusijusių asmenų šeimose. Globos centre globojami (rūpinami) vaikai – 188, budinčių globotojų, teikiančių paslaugas šiuo metu yra 217. Lietuvoje iš viso veikia 66 globos centrai, kurių užduotis – rengti globėjus, tėvius, budinčius globotojus ir įvertinti jų pasirėngimą auginti vaiką, suteikti paramą iškilus sunkumams, konsultuoti, stiprinti šeimai pagalbą, organizuoti mokymus, savitarpio pagalbos grupes. Tačiau globos centruose trūksta profesionalių specialistų, teikiančių paslaugas vaiką globojančiai, prižiūrinčiai, įvaikinusiai šeimai ir pačiam vaikui. Pagalbą teikiant nepakankamai kompetentingai, sudėtinga tampa surasti norinčias šeimas būti globėjais ar tėviais, neretai net jau esantys – išgyvena perdegimo sindromą ir nutraukia globą ar priežiūrą. Globėjas gali būti nušalinamas nuo pareigų, jei jis netinkamai vykdo savo pareigas arba pats atsisako būti globėju dėl jam per sunkios pareigos rūpintis vaiku. Dažniausiai globėjų pareigos atsisakoma, kai negali priimti vaiko elgesio, iškeliami per dideli lūkesčiai tiek vaikui, tiek sau, laiku negaunama kokybiškos pagalbos. Budintys globotojai – tai vienas iš institucinės vaikų globos pertvarkos įgyvendinimo etapų, kuris turi būti tobulinamas. Budintys globotojai dažniausiai į savo šeimas sutinka priimti vaikus iki 5-6 metų. Vyresniems vaikams galimybė patekti į šeimą yra labai maža, nes jie turi daugiau neigiamų patirčių, tokie vaikai turi elgesio, emocijų sutrikimų, su vyresnio amžiaus vaikais sunkiau užmegzti santykius ir įgauti jų pasitikėjimą. Trūksta kryptingo darbo su budinčiais globotojais, kurie turėtų daugiau žinių, gebėjimų ir supratimo apie įvairius vaikų amžiaus tarpsnius, taip siekiant užtikrinti sąlygas įvairaus amžiaus vaikams esant poreikiui patekti į budinčių globotojų šeimą. Mažai norinčių tapti globėjais/tėviais, nes globos centro veiklos viešinimas vaiko globos (rūpybos), priežiūros, įvaikinimo srityse apie įvaikinimo, globos (rūpybos) šeimoje galimybes yra nepakankamas, skatinant vaiko globą, priežiūrą ar įvaikinimą.

Svarbu plėsti ir stiprinti globėjų/tėvių gaunamas paslaugas, kadangi globėjai/tėviai negavę laiku kokybiškų ir reikiamų paslaugų, pakankamai dažnai nebeturi galimybių tinkamai pasirūpinti savo emocijne būkle ir neturi tinkamų žinių, kaip reaguoti į neigiamą vaiko elgesį, kaip jį koreguoti, ar sustiprinti ryšį su vaiku, ir tokiu būdu nesulaukia reikiamų rezultatų, emocinio pasitenkinimo padedant vaikui augti, susiduria su nuolatiniiais iššūkiais, ir tuomet gali užsiblokuoti kaip globėjas/tėvis ar perdegti, tuomet globėjas/tėvis nebeturi galimybių/resursų atliepti globojamo/įvaikinto vaiko poreikių, nebekuria saugaus

ryšio su vaiku, kartais iš beviltiškumo, pažeidžia vaiko teises ir dažnai atsisako globos/įvaikinimo, kaip sunkaus iššūkio, su kuriuo nesugeba susitvarkyti ar net būna nušalintas nuo globėjo pareigų (įtėviams – apribojama tėvų valdžia), nes pradeda netinkamai užtikrinti vaiko teises. Esant tokiai situacijai, Lietuvoje nemažai globu/įvaikinimo atvejų (ypatingai vaiko paauglystės metu) „lūžta“, t. y. vaikai grąžinami į vaikų globos namus, ar jiems ieškoma nauja šeima, taip retraumatizuojant vaiką, kuris jau yra patyręs netektį ir vaikas vėl patiria nesaugumo jausmą, kad situacija yra nuolat kintanti jo gyvenime.

1.1.1.2.4. Valstybės parama mirties atveju nepadengia laidojimo išlaidų minimaliomis kainomis

Asmens netektis susijusi ir su finansine našta mirusiojo artimiesiems. Kasmet iš valstybės biudžeto laidojimo pašalpai mokėti yra skiriama apie 14 mln. Eur, tačiau ši parama nėra veiksminga. 2019 m. SADM atliktos ritualinių paslaugų teikėjų (iš skirtingų Lietuvos regionų) apklausos dėl laidojimo paslaugų minimalių kainų dydžių analizė parodė, kad, norint palaidoti mirusįjį asmenį minimaliomis kainomis tradiciniu būdu (t. y. ne kremuojant), užsakant tik būtiniausias laidojimo paslaugas, vidutiniškai kainuoja apie 998 Eur. Šiuo metu laidojančiam asmeniui skiriama 8 bazinių socialinių išmokų (toliau –BSI) dydžio (2021 m. – 320 Eur) laidojimo pašalpa, kurios dydis nesikeitė nuo 2008 m., yra akivaizdžiai nepakankama palaidoti mirusįjį asmenį net ir minimaliomis kainomis. Netektį patyrę finansinių sunkumų turintys asmenys, neturintys pajamų tinkamai palaidoti artimąjį, dar labiau stumiami į socialinę atskirtį ir tai galimai didina šeimų patekimą į socialinę riziką. Pasitaiko atvejų, kai mažas pajamas gaunančios šeimos atsisako laidoti savo artimuosius.

1.1.1.3. Šeimos ir bendruomenės negeba identifikuoti jiems išylančių krizių ir spręsti kylančius iššūkius

Pagal sistemų teoriją, žmogaus vystymasis veikiamas aplinkos. Artimiausia ir reikšmingiausia žmogaus vystymosi aplinka yra šeima, todėl joje vykstantys procesai veikia atskirą šeimos narį, o visuomenėje vykstantys procesai veikia šeimą. Šeimos vystymasis susijęs su atskiro šeimos nario vystymusi. Šeimos ir atskiro individo raida vyksta per kaitą, o kartu ir susiduriant su krizėmis ar (ir) jų neigiamomis pasekmėmis¹¹. Šeima yra pirmoji aplinka, kurioje vaikui ugdomi socialiniai įgūdžiai, šeimoje kuriama socialinė aplinka – tai svarbiausias veiksnys, lemiantis vaiko asmenybės tapsmą. Šeimos bei asmenys, įgydami naujus vaidmenis šeimose, augindami ir auklėdami vaikus, susiduria su tėvystės rūpesčiais, kitais įvairiais iššūkiais ar (ir) sunkumais, atsiduria situacijose, kuomet ne visada turima žinių ir išmanymo, kaip reikėtų teisingai elgtis. Menkas psichologinis išprusimas, ribotos žinios apie šeimos ir asmens psichosocialinės raidos tarpsnius, nepakankami bendravimo įgūdžiai bei dėl to kylantys nesusipratimai neigiamai veikia vaikų ir tėvų, poros dvasinę sveikatą. Iš to kyla įvairūs nesutarimai, kurie ilgainiui nesprenžiami tampa santykių šeimoje krizėmis. Šeimose, kuriose yra vaikų, svarbu išlaikyti emocinį ir fizinį jų saugumą.

Ilgą laiką socialinių paslaugų politika buvo orientuota į pažeidžiamiausias visuomenės grupes: pagalbos asmenims (šeimoms) priemonės buvo fokusuojamos į socialinę riziką patiriančias ir nepasiturinčias šeimas. Socialinių paslaugų įstatyme socialinės paslaugos pateikiamos siauruoju aspektu. Atsižvelgiant į įtvirtintas formuluotes, socialinės paslaugos teikiamos tuomet, kai asmuo (šeima) patiria socialines problemas ir priskirtini(-os) socialinę riziką patiriantiems(-čioms) asmenims (šeimoms). Tai iš dalies daro įtaką asmenų (šeimų) bendram suvokimui ir įpročiams, kada reikalinga reaguoti ir kreiptis pagalbos į specialistus. 2019 m. „KOG instituto“ atlikto tyrimo duomenimis, 47 proc. gyventojų yra normalu susidūrus su psichologiniais sunkumais ar sunkiomis situacijomis kreiptis į psichologą. Likę 30 proc. neturi tvirtos nuomonės, kad tai normalu, ir dar 27 proc. įsitikinę, kad jiems tai nebūtų normalu. Argumentas, stabdantis nuo kreipimosi į psichologą, kad asmuo pats turi susidoroti su sunkumais, 7 proc. gyventojų galvoja, kad jiems kreiptis pagalbos į terapeutą būtų nenormalu, nes „į psichologus turėtų kreiptis tik rimtai susirgę žmonės“.

¹¹ Liobikienė, T. N. (2015). Krizių intervencija socialinio darbo praktikoje

Organizacijos SOS vaikų kaimai, kuri globoja, rūpinasi ir prižiūri vaikus Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose ir kituose šalies rajonuose bei teikia pagalbą sunkumus patiriančioms šeimoms, teigimu, pastaruosius keletą metų sunkumus patiriančių šeimų Lietuvoje kasmet daugėja. SOS vaikų kaimuose net 30 proc. sunkumus patiriančių šeimų yra iš įprastos aplinkos, todėl pagalba reikalinga ir iš pirmo žvilgsnio niekuo nesiskundžiančioms ir gerai gyvenančioms šeimoms¹². Savo iniciatyva nemaža dalis šeimų (asmenys) nesiimama jokių priemonių, kol prireikia valstybės įsikišimo ir intervencinių paslaugų.

Ne retai asmenims trūksta gebėjimų atpažinti psichikos ir elgesio sutrikimų požymius, žinių ir nuostatų apie psichikos sveikatos rizikos veiksnius ir jų priežastis, pagalbos sau ir kitiems būdus bei palankaus požiūrio į psichikos sveikatą, skatinančio pripažinti psichikos sveikatos problemas ir ieškoti reikiamos pagalbos, ir žinių bei įgūdžių, kaip ir kur ieškoti informacijos apie psichikos sveikatą. Visuomenėje vyrauja didelė psichikos sutrikimų stigmatizacija, t. y. neigiamas šių sutrikimų ir su jais susijusių aspektų vertinimas, pasireiškiantis per asmens nuostatas ir elgesį (plačiau ši priežastis nagrinėjama Sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programoje).

Asmenys (šeimoms) ne visada geba spręsti konfliktus taikiai, stokoja gebėjimų susitarti dėl bendro gyvenimo taisyklių, vengia atsakomybės ir kt., o ne retai net neidentifikuoja atsiradusios krizės neigiamų pasekmių. Remiantis Lietuvos statistikos departamento (toliau – LSD) duomenimis, 2020 m. buvo užfiksuotos 7400 ištuokos (2019 m. ištuokas įregistravo 8683 poros). Pastebima, kad dažniausia išsituokia 30-49 m. vyrai bei 25-49 m. moterys. 2020 m. duomenimis 6118 0-17 m. amžiaus vaikai po ištuokos liko gyventi su vienu iš tėvų.

VVTAIT 2020 m. į teismą dėl leidimo paimti vaiką iš jo atstovo pagal įstatymą kreipėsi 635 kartus¹³, atitinkamai 635 kartus VVTAIT atstovavo vaiko interesams paėmus jį iš atstovo pagal įstatymą iki vaikai buvo paskirtas globėjas (rūpintojas). Lyginant 2020 m. ir 2019 m. duomenis, pastebima, kad vaikų, kurių tėvams (tėvui ar motinai) buvo apribota tėvų valdžia ar taikytas vaikų atskyrimas nuo tėvų, skaičius yra mažesnis – 2020 m. tokių vaikų buvo 872, o 2019 m. – 986. Išanalizavus 2018–2020 m. duomenis, matyti, jog dėl tėvų valdžios apribojimo arba vaikų atskyrimo nuo tėvų Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos Vaiko teisių apsaugos skyrius (toliau – VTAS) 2020 m. kreipėsi 868 (2019 m. – 822; 2018 m. – 917). VTAS 2020 m. iš viso parengė 2448 procesinius dokumentus teismams (2019 m. – 2118). Tai rodo, kad asmenys (šeimoms) ne visada geba užtikrinti saugią ir palankią vaiko raidai aplinką. Konfliktai ir jų netinkamas valdymas neigiamai veikia šeimą, ypač vaikus. Šeimos nestabilumas yra tampriai susijęs su elgesio, ugdymo ir emocijomis vaikų problemomis. Konfliktai gali kilti ne tik tarp partnerių, bet ir tėvų su skirtingo amžiaus vaikais, senelių ir pan. Nemokėjimas spręsti tarpusavio konfliktų asmenis nuveda į santykių krizę. Šeimoje, kurioje auga vaikas, susiduriama su tėvystės (senelių) vaidmeniu, su atsakomybe tinkamai užauginti ir išauklėti vaiką. Vaikai yra skirtingi, kiekviename amžiaus tarpsnyje keičiasi jų branda ir elgesys, todėl tėvams neretai nelengva suprasti vaiko pasaulį: jo jausmus, mąstyseną, poelgius. Dažnai neturima žinių ir pakankamo supratimo, kaip auklėti vaiką yra geriausia. Ne visuomet lengva suprasti ir suvaldyti probleminių vaikų elgesį, kaip formuoti prierašumą ir kt. Drausmindami vaikus tėvai dažniausiai negalvoja, kaip jausis pats vaikas, ką jis galvos, kokias išvadas jis su(si)formuluos to drausminimo fone. Kai vaikas patiria stiprias, intensyvias emocijas, praranda savikontrolę, tai tuo metu jam labiausiai trūksta priimančio, palaikančio ir nebaudžiančio suaugusiojo greta.

¹² SOS vaikų kaimai Lietuva:2019 m. SOS draugų klubo ataskaita

¹³ Remiantis 2021 03 01 suformuota SPIS ataskaita

Šeimų mažą aktyvumą bei suinteresuotumą kreiptis pagalbos lemia ir nepakankamos finansinės galimybės mokėti už paslaugas. LSD duomenimis, 2020 m. IV ketv. vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis sudarė 1 524,2 Eur (2019 m. – 1 296,4 Eur), o vidutinis mėnesinis neto darbo užmokestis sudarė 967,3 Eur (2019 m. – 822,1 Eur). Pagrindinės išlaidos maistui, būstui ir transportui Lietuvoje yra mažiausios Baltijos šalyse, tačiau jų svoris sudaro kone pusę vidutinių pajamų¹⁴. Norint gauti pagalbą, pvz., psichologo konsultaciją, vidutinė konsultacijos kaina rinkoje svyruoja nuo 25 iki 60 Eur¹⁵, todėl asmenys (šeimos) ne visada gali sau leisti pasinaudoti esamomis mokamomis paslaugomis vienai ar, ypač, kelioms konsultacijoms gauti.

Dar viena grupė pažeidžiamų asmenų, kuri paprastai stokoja įgūdžių, sprendžiant šeimoje iškilusius iššūkius, – tai jauni žmonės iš socialinę riziką patiriančių šeimų arba globos sistemos, pradedantys savarankišką gyvenimą. Dėl savo šeimos gyvenimo būdo, kuriam dažnai būdinga nepalanki aplinka, rizikingas elgesys (pvz., smurtas artimoje aplinkoje, priklausomybės, tinkamų tėvystės įgūdžių stoka ir atitinkamai, vaiką žalojantys auklėjimo stiliai, kt.), patirtų trauminių išgyvenimų, trūkstamo darnios šeimos pavyzdžio ir kt., šie jauni žmonės taip pat dažniausiai stokoja gyvenimui svarbių įgūdžių, kas, savo ruožtu, mažina ir jų pačių sėkmę kuriant šeimą ir užtikrinant palankią jos aplinką, sėkmingą funkcionavimą. Šiai grupei būdingas žemesnis išsilavinimas, kas lydi ateityje prastesnes darbo perspektyvas, taip pat dažnesnis skurdas, įsitraukimas į kriminalinę veiklą, benamystė, ankstyva tėvystė. Šiems jaunuoliams dažniausiai trūksta gyvenimui bendruomenėje reikalingų pagrindinių įgūdžių bei gebėjimų.

Visos šios išvardintos priežastys, neigiamai veikiančios šeimos gyvenimą, sąlygoja, kad nemaža dalis vaikų augs nepalankiomis sąlygomis, kas atitinkamai, turi neigiamą poveikį ir vaikų raidai, ir esamai situacijai, ir ateičiai, neužtikrina visiems vaikams vienodo starto gyvenime, kai kiekvienas vaikas turi tinkamas sąlygas pilnai realizuoti savo potencialą. Vaikų, gyvenančių šeimose, kuriose yra nepalankios sąlygos, grupė taip pat yra viena iš grupių, kuriai Vaiko garantijos teikia ypatingą dėmesį. Europos lygmeniu atlikti tyrimai (duomenys pristatyti Europos Komisijos (toliau – EK) organizuoto seminaro, skirto Vaiko garantijoms pristatyti, metu, vykusio 2019 m. spalio 21-23 d., Romoje) rodo, kad tos šeimos, kurios susiduria su didesniais iššūkiais, ypatingai finansiniais sunkumais, negali pilnai užtikrinti ir pagrindinių vaiko teisių. Pvz., kalbant apie ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugas pastebima, kad tokių paslaugų labai trūksta, ypatingai vaikams iki 3 metų ir ypatingai kaimo vietovėse ar priemiesčiuose. Daugėja šių paslaugų, teikiamų privataus sektoriaus, o tai reiškia, kad šios paslaugos tampa neprieinamos sunkiau besiverčiančioms šeimoms, nes jos paprasčiausiai per brangios. Be to, su šiomis paslaugomis yra susijusios ir papildomos išlaidos, kurių sunkiai gyvenančios šeimos negali sau leisti apmokėti – transporto, maitinimo išlaidos, vaikų apranga.

1.1.1.4. Proaktyviai reakcijai į krizes savivaldybės teikia nevienodą prioritetą

Prie šios problemos subpriežasties šalinimo prisidedama per Regionų plėtros programą, priemones nustatant regionų plėtros planuose.

Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme nustatyta, kad socialinių paslaugų planavimas ir teikimas, socialinių paslaugų įstaigų steigimas, išlaikymas ir bendradarbiavimas su NVO yra savarankiška savivaldybių funkcija, o socialinės globos teikimo asmenims su sunkia negalia užtikrinimas yra valstybinė (valstybės perduota savivaldybėms) funkcija. Socialinių paslaugų valdymas apima socialinių paslaugų planavimą, organizavimą, socialinių paslaugų kokybės kontrolę valstybės ir vietos savivaldos lygmeniu, todėl savivaldybės turi labai svarbų vaidmenį socialinių paslaugų teikimo procese. Pažymėtina, kad būtent savivaldybės pagal priskirtą kompetenciją atsako už socialinių paslaugų teikimo savo teritorijos gyventojams užtikrinimą planuodamos ir organizuodamos

¹⁴ <https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=8707&acro=living&lang=lt&parentId=7819&countryId=LT&living=>

¹⁵ <https://paslaugos.lt/kainos/psichologai-psichoterapeutai>

socialines paslaugas asmenims, kontroliuojamos bendrųjų socialinių paslaugų ir socialinės priežiūros kokybę, atsižvelgdamos į vietos sąlygas ir aplinkybes. Atsižvelgiant į savivaldybių pateikiamus duomenis, galima teigti, kad savivaldybėse pagal gyventojų poreikius teikiamos socialinės paslaugos, kurios skiriasi savo apimtimis ir socialinių paslaugų organizavimo praktika. Nors socialinės paslaugas į namus teikiamos visose savivaldybėse, tačiau tik trečdalyje savivaldybių nėra laukiančiųjų šių paslaugų. Paslaugų gavėjų skaičius, tenkantis 10 tūkst. savivaldybės gyventojų, atskirose savivaldybėse skiriasi iki 5 kartų (pagal savivaldybių pateiktus duomenis apie 2018 m. suteiktas paslaugas). Pagal šį rodiklį mažiausiai paslaugų tenka didžiųjų miestų ir rajonų (Alytaus miesto, Kauno, Panevėžio miestų ir rajonų,) gyventojams.

Pažymėtina, kad vis dar nėra pakankamai skiriama dėmesio nestacionarių socialinių paslaugų plėtrai.¹⁶ Nėra sudaryta sąlygų ir paskatų alternatyvių stacionarijai globai socialinių paslaugų vystymui (dienos centrai, „apsaugotas būstas“, savarankiško gyvenimo namai, socialinės rehabilitacijos centrai ir pan.), nepakanka paslaugų tam tikroms gavėjų grupėms (iš įkalinimo įstaigų paleidžiamiesiems (paleistiems) asmenims, smurtą patiriančioms šeimoms, vaikams ir jų atstovams pagal įstatymą, kuriems nustatytos laikinosios apsaugos priemonės ir kt.). Institucinę globą tikslinga teikti tik išnaudojus visas kitas galimybes tose savivaldybėse, kurios turi tam tinkamą infrastruktūrą. Šalia esančios savivaldybės nepakankamai bendradarbiauja tarpusavyje socialinių paslaugų teikimo srityje ir koordinuoja žmogiškuosius išteklius¹⁷.

2019 m. duomenimis, savivaldybių teikiamos pagalbos į namus, ilgalaikės globos įstaigoje paslaugos atitinka Socialinių paslaugų išvystymo normatyvus¹⁸. Tačiau beveik visose savivaldybėse matomas socialinių paslaugų trūkumas dienos priežiūros ir globos įstaigose, laikino apgyvendinimo paslaugų visoms socialinėms grupėms (ypač šeimoms ir vaikams bei smurto artimoje aplinkoje atvejais). Apie pusėje savivaldybių nėra dienos centrų vaikams su negalia, senyvo amžiaus žmonėms, kuriuose jie galėtų praleisti laiką, suteikiant jų artimiesiems galimybę dirbti ar tvarkyti būtinus reikalus, fragmentiškai teikiama krizių įveikimo, psichologinė pagalba, 30 proc. savivaldybių nėra pritaikytos vietos laikinai apgyvendinti šeimas, nėra vaikus globojančių šeimų. Nepakankamai išnaudojamas atskirų teritorijų potencialas (pvz., reorganizuojant vaikų globos namus, likusios patalpos pritaikomos kitoms socialinėms paslaugoms), bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis ir jų įtraukimas į socialinių paslaugų teikimą¹⁹.

Dalis paslaugų šeimoms gali būti nepakankamai prieinamos dėl jų riboto fizinio pasiekiamumo²⁰. Šeimos, gyvenančios tam tikruose regionuose, ypač kaimo vietovėse, ne visada turi galimybę gauti reikiamą paslaugą dėl didelio atstumo iki jų teikimo vietų, viešojo transporto trūkumo, nepakankamų pajamų savarankiškai nuvykti į paslaugų teikimo vietą, todėl tokiose gyvenamosiose vietovėse tokios paslaugos nėra teikiamos. Šeimos negauna laiku reikiamų kokybiškų paslaugų ar transporto paslaugos reikiamai pagalbai gauti, o tai dar labiau pagilina esančias ar būsimas krizines situacijas.

¹⁶ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 164-171 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

¹⁷ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 21-22, 56, 140,167 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

¹⁸ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. A1-185 „Dėl socialinių paslaugų išvystymo normatyvų patvirtinimo“

¹⁹ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 22, 56, 140 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

²⁰ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 142-143 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

Valstybės kontrolės 2019 m. balandžio 9 d. valstybinio audito ataskaitoje Nr. VA-1 „Ar savivaldybių vykdomų funkcijų sistema sudaro sąlygas joms veikti efektyviai?“ atskleidžiama, kad savivaldybių vykdomų funkcijų ir jų finansavimo sistema nėra orientuota į gyventojų poreikius. Savivaldybių vykdomų savarankiškųjų ir valstybinių (valstybės perduotų savivaldybėms) funkcijų ir jų finansavimo sistema neužtikrina efektyvaus ir rezultatyvaus funkcijų vykdymo: šalies mastu nevertinama, kokias funkcijas efektyviausiai gali vykdyti centrinė valdžia, o kokias – vietos savivalda, savivaldybių vykdomų funkcijų skirstymas į savarankiškas ir valstybines bei sukurti atskiri jų vykdymo ir finansavimo mechanizmai nelemia efektyvesnio funkcijų vykdymo ir nepagerina viešųjų paslaugų kokybės bei nemotyvuoja savivaldybių siekti geresnių veiklos rezultatų.

Pažymėtina, kad socialinių paslaugų teikimo organizavimas ir finansavimas yra savarankiška savivaldybių funkcija. Savivaldybių požiūris į socialinių paslaugų svarbą savivaldybėse nėra vienodas – socialinėms paslaugoms skiriama savivaldybės biudžeto dalis atskirose savivaldybėse skiriasi nuo 1,3 iki 6 proc. Nors pagal bendrą šalies rodiklį nuo savivaldybių biudžetų skiriamų lėšų dalis socialinėms paslaugoms kasmet augo (vidutiniškai nuo 2,2 proc. 2012 m. iki 3,4 proc. 2019 m., padidėjimas – 1,2 proc.), 14 savivaldybių išlaidų socialinėms paslaugoms augimas buvo 2 ir daugiau procentinių dalių, tačiau 13 savivaldybių – nesiekė 1 procentinės dalies, o 3 savivaldybėse net mažėjo. Lyginant 2012 ir 2019 m. absoliučius skaičius, visų savivaldybių biudžetų lėšų, skirtų socialinėms paslaugoms finansuoti, padidėjo 2,5 karto (2012 m. – 46,2 mln. Eur, 2019 m. – 116,8 mln. Eur).

1.1.1.5. Neefektyvus Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenų valdymo procesas sąlygoja ribotą paslaugų poreikio analizę (plačiau ši priežastis nagrinėjama Pajamų nelygybės mažinimo plėtros programoje).

SPIS nuo pat įstiegimo pradžios 2008 m. buvo tobulinama ir vystoma pagal poreikį. Tačiau modernizuojant SPIS nebuvo kuriamos ar plėtojamos vieningos taisyklės bei standartai, kurie privalo būti taikomi bet kuriai informacinei sistemai. Didžioji dalis programinės įrangos nebelicencijuojama ir gamintojų jau nebepalaikoma. SPIS sukurta senomis technologijomis, kurios neatitinka šių dienų reikalavimų: Bendrojo duomenų apsaugos reglamento, duomenų archyvavimo ir trynimo, greitaveikos, saugos (kibernetinės) reikalavimų ir kt. Nerealizuota tęstinė aplinka, skirta duomenų ir sistemos atstatymo iš kopijų testavimui, mokymams. Neužtikrintas SPIS veiklos tęstinumas, atkuriamumas, duomenų saugumas. To pasėkoje, SPIS tapo viena didele ir nuolat papildoma sistema, su pasenusia infrastruktūra bei gamintojų nepalaikomomis licencijomis. Ilgą laiką SPIS buvo kuriama vienintelio diegėjo, kuris yra SPIS priežiūros bei konsultavimo paslaugų teikėjas, taip pat ir SPIS administratorius. Augant poreikiams vienintelis teikėjas sunkiai gali patenkinti modifikavimo poreikius, užduotys atsilieka nuo terminų, prioritetiniai poreikiai dar labiau prioretizuoti. Neskaidant sistemos, nėra galimybės kitam tiekėjui perimti priežiūros ir vystymo. SPIS sudaryta iš daugelio komponentų, integracijų, kurta skirtingomis technologijomis, turi daug integruotų modulių, kurių dalis yra ilgamečio sistemos diegėjo autorinė nuosavybė, kas reiškia, kad SPIS ne visada gali būti paprastai modifikuojama ir pritaikoma naujiems poreikiams ar teisės aktų pasikeitimams. Esant neefektyviam SPIS duomenų valdymo procesui, šiai dienai SPIS turi per daug skirtingų sąryšių ir ryšių, dėl to nebėra galimybės tinkamai kontroliuoti ir prižiūrėti sistemos, užtikrinti suvedamų duomenų kokybės. Patiriami per dideli SPIS palaikymo kaštai, atsiranda nesuvaldomi procesai, didelė rizikų ir klaidų tikimybė.

Susiduriama su problema, kad savivaldybės skirtingai įgyvendina duomenų suvedimo procesą, nėra užtikrinamas tolygus ir išsamus duomenų pateikimas. Tai sąlygoja skirtingas savivaldybių požiūris į sklandų socialinių paslaugų skyrimo, teikimo ir valdymo proceso užtikrinimą, ne visos savivaldybės suinteresuotos ir užtikrina duomenų pateikimą į SPIS. Tokios problemos suponuoja, kad į SPIS savivaldybės ir kiti duomenų tvarkytojai suveda nepakankamai duomenų, o suvedamų duomenų kokybės nėra galimybių analizuoti. Šios priežastys nesudaro sąlygų atlikti tinkamą paslaugų poreikio analizę,

užtikrinti paslaugų efektyvumą ir prieinamumą. Taip pat turima informacinių technologijų infrastruktūra nesudaro tinkamų sąlygų SADM ir pavaldžių įstaigų valdomus duomenis skaitmenizuoti, integruoti ir efektyviai išnaudoti sprendimų priėmimo procese, be to turimi duomenys nėra pakankamai atverti išorės vartotojams. Tik dalis šių duomenų gali būti greitai ir nerašant programinio kodo pasiekti ir panaudoti analitiniams tikslams. Beveik visos SPIS komponentės yra pasenusios ir nesudaro prielaidų duomenų skaitmenizavimui ir integravimui, be to trūksta administracinių gebėjimų efektyviai išnaudoti turimus duomenis. SPIS kartu yra ir socialinės paramos apskaitos sistema, kurioje fiksuojami paramos prašymo ir sprendimo skirti paramą faktai, formuojamos išmokos. Praktiškai sistema šiuo metu veikia kaip didžiulė duomenų bazė, skirta tik duomenų įvedimui ir saugojimui, kur duomenys sistemaiškai bei funkciškai nesusieti. SPIS vykstantys procesai nėra standartizuoti ar automatizuoti.

1.1.1.6. Smurtas artimoje aplinkoje lemia krizines situacijas šeimoje (plačiau ši priežastis nagrinėjama Socialinės sutelkties plėtros programoje)

Smurtas artimoje aplinkoje – vienas iš labiausiai paplitusių nusikaltimų mūsų visuomenėje. LSD duomenimis 2020 m. nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjo 7332 asmenys, iš jų 5632 buvo moterys ir mergaitės. Smurtiniai nusikaltimai sudaro Lietuvoje 16,2 proc. visų užregistruotų nusikaltimų, nukentėjusieji nuo smurto artimoje aplinkoje sudaro apie 25 proc. visų nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų asmenų. 8 iš 10 dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruotų nusikaltimų aukos – moterys, kas 10-tas nukentėjęs – vaikas iki 18 m. amžiaus, 88 proc. smurtautojų vyrai. 2019 m. atlikto viešosios nuomonės tyrimo duomenimis,²¹ kas penktas suaugęs Lietuvos gyventojas (19 proc.) teigė patyręs smurtą artimoje aplinkoje, moterys smurtą artimoje aplinkoje patiria dažniau (25 proc.), nei vyrai (13 proc.). Minėto tyrimo duomenimis, pagalbos nesikreipė 60 proc. nukentėjusiųjų, į policiją kreipėsi 14 proc. patyrusių smurtą. Dar skaudžiau atrodo moterų patirtys – kas ketvirta (25 proc.) prisipažino, kad prieš ją buvo arba yra smurtaujama. 70 proc. smurtautojų – esami arba buvę sutuoktiniai, sugyventiniai. Likę – tėvai arba kiti artimi žmonės. Lietuvos ir Didžiosios Britanijos visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų kompanijos “Baltijos tyrimai” 2020 m. asociacijos „Moterų informacijos centras” užsakymu atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos apie smurtą artimoje aplinkoje duomenimis²² gyventojų, manančių, kad smurtas artimoje aplinkoje yra nepateisinamas reiškinys, buvo 89 proc. Tyrimo duomenimis 18 proc. Lietuvos gyventojų (25 proc. moterų ir 13 proc. vyrų) pasisakė patyrę smurtą artimoje aplinkoje. Moterys dažniausiai smurtą patiria nuo esamų ir buvusių sutuoktinių ar sugyventinių (70 proc.), o vyrai dažniausiai patiria smurtą nuo tėvų (47 proc. nukentėjusių). Vyrų smurto patirtis – daugiausia iš vaikystės, paauglystės.

1.1.2. Viešajame sektoriuje trūksta socialinių paslaugų srities kvalifikuotų darbuotojų

Lietuvoje dirba apie 13 tūkst. socialinių paslaugų srities darbuotojų, iš jų apie 5 tūkst. socialinių darbuotojų, 7,6 tūkst. individualios priežiūros personalo. Nuo 2008 m. socialinių paslaugų srities darbuotojų padaugėjo 59 proc. (2008 m. – 8,16 tūkst.). Jie dirba su įvairiomis klientų grupėmis (šeimos, vaikai, neįgalieji, senyvo amžiaus asmenys, asmenys, patiriantys socialinę riziką ir kt.) įvairaus pobūdžio įstaigose (globos įstaigose, dienos centruose, nakvynės namuose, krizių centruose, psichosocialinės reabilitacijos įstaigose, pagalbos į namus tarnybose ir kt.). Didžioji jų dalis dirba savivaldybių biudžetinėse įstaigose (apie 8 tūkst.), valstybinėse įstaigose (beveik 2,5 tūkst.), kiti – sveikatos apsaugos, švietimo, mokslo ir sporto srityse, laisvės atėmimo vietose, NVO ir privačiame sektoriuje. Pagal Užimtumo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2021 m. duomenis, profesijos kategorijoje „socialiniai

²¹ <http://www.lygus.lt/smurtiniai-santykiai-kas-penktuose-namuose/>

²² <http://www.lygus.lt/lietuvoje-dideja-nepakantumas-smurtui>

darbuotojai ir konsultantai“ specialistų trūksta net 19 šalies savivaldybių, profesijos kategorijoje „jaunesnieji socialiniai darbuotojai“ – trūksta 27 šalies savivaldybėse.²³

Socialinių paslaugų srityje viešajame sektoriuje susiduriama su įvairiais iššūkiais. Socialinio darbo profesija nėra populiaru jaunimo tarpe, žemas socialinio darbo profesijos prestižas lemia kvalifikuotos darbo jėgos trūkumą šiame sektoriuje, ypač tam tikruose šalies regionuose (mažesniuose miesteliuose, kaimuose) trūksta kvalifikuotų specialistų. Esant specialistų trūkumui, asmenų (šeimų), kuriems reikalinga pagalba, nemažėja. Likę specialistai dirba padidintu krūviu, nors tam tikrų specialistų, dirbančių su šeimomis (atvejo vadybininkų, socialinių darbuotojų), darbo krūvis numatomas atitinkamuose teisės aktuose. Pagrindiniai žemą profesijos prestižą lemiantys veiksniai yra: valstybėje susiformavusios ir asmeninės vertybinės nuostatos, materialinis bei socialinis atlygis už darbą, profesijos paklausa darbo rinkoje. Įprasta, kad visuomenės žiniasklaidos priemonėmis pabrėžiama išorinė profesijos galia, statusas, verslo, ekonomikos ar vadybos studijos daro didesnę įspūdį jaunimui negu galimybė padėti silpniems visuomenės nariams dirbant socialinį darbą.

Pagal atliktą kiekybinį Lietuvos gyventojų tyrimą²⁴, kuriuo siekta išsiaiškinti, kaip šalies gyventojai suvokia ir vertina socialinį darbą, dažniausiai manoma, kad socialinį darbuotoją geriausiai apibūdina žodis „padėjėjas“ (57 proc.). 42 proc. respondentų socialinį darbuotoją sieja su konsultantu, 38 proc. – su specialistu, 37 proc. – su prižiūrėtoju. Socialinis darbas yra į praktinę veiklą orientuota profesinė veikla ir akademinė disciplina, kuri įgalina asmenis, šeimas (mikro lygmuo), grupes (mezo lygmuo) ir bendruomenes (makro lygmuo) spręsti tarpusavio santykių ir socialines problemas ir (ar) išvengti galimų socialinių problemų ateityje, skatindama socialinę kaitą, gerindama gyvenimo kokybę, siekdama žmogaus teisių užtikrinimo ir saugojimo, socialinės įtraukties didinimo ir stiprindama solidarumą bei socialinį teisingumą. Nepaisant to, net 27 proc. tyrimo dalyvių socialinį darbą apibūdina kaip socialinio darbuotojo ir jo kliento bendrą veiklą, siekiant išspręsti kliento problemą. Beveik pusė respondentų socialinio darbuotojo darbo naudą visuomenei įžvelgia tame, kad socialinis darbuotojas rūpinasi vienišais senoliais. Tik 36 proc. apklaustųjų teigia, kad socialinis darbuotojas prisideda prie neįgaliųjų integracijos visuomenėje. Tik trečdalis tyrimo dalyvių teigimu socialinis darbuotojas prisideda prie skurdo ir socialinės atskirties mažinimo.

Šios profesijos nepopuliarumą įtakoja ir nepatrauklios, netinkamos darbo sąlygos (regionuose specialistai turi lankytis šeimose savo lėšomis (savo kuru), nors šeimos gyvena toli viena nuo kitos, dirbama geografiškai pakankamai plačiai; nepakankamai aprūpinami darbo priemonėmis (kompiuteriu, telefonu, apsaugos priemonėmis ir kt.). Kita vertus, nuo darbuotojų motyvacijos tiesiogiai priklauso teikiamų socialinių paslaugų kokybė, o kokybiškai teikiamos paslaugos turi įtakos geresniam visuomenės vertinimui, kitaip tariant prestižui. Todėl galima daryti prielaidą, kad profesinė motyvacija ir profesijos prestižas yra vienas kitą veikiantys, glaudžiai susiję veiksniai.

1.1.2.1. Socialinių darbuotojų atlyginimas 11 proc. mažesnis nei vidutinis šalies darbo užmokestis.

Už socialinių paslaugų teikimo gyventojams užtikrinimą atsakingos savivaldybės. Tačiau socialinių paslaugų poreikis savivaldybėse tenkinamas tik iš dalies ir, kaip rodo demografinės tendencijos, šių paslaugų reikės vis daugiau. Savivaldybės socialinėms paslaugoms kasmet išleidžia vis daugiau savivaldybės biudžeto lėšų, tačiau išlaidų didėjimas nėra didelis (išlaidų vidurkis 2017 m. – 3 proc., 2020 m. – 3,5 proc. savivaldybių biudžetų lėšų), skiriasi išlaidų dalis įvairiose savivaldybėse (2020 m. nuo 1, 1 proc. iki 5,85 proc.).

²³ <https://uzt.lt/darbo-rinka2/profesiju-zemelapis/>

²⁴ Šalies gyventojų nuomonės tyrimas dėl socialinio darbo, (2020). Tyrimą SADM užsakymu tyrimą atliko SPRINTER tyrimai

Siekiant stiprinti socialinį darbą su šeimomis, nuo 2007 m. valstybės dotacijos lėšomis pradėtos finansuoti socialinių darbuotojų, teikiančių socialinę priežiūrą šeimoms, pareigybės savivaldybėse. Valstybės dotacijos skiriamos socialinių darbuotojų darbo užmokesčiui ir socialinio draudimo įmokoms. Siekiant užtikrinti pakankamą socialinių darbuotojų skaičių savivaldybėse ir tinkamą šeimų priežiūrą, finansavimas nuolat didinamas, nuo 2016 m. kovo mėn. valstybės dotacijų lėšos (2,5 proc. darbo užmokesčiui skirtų lėšų) skiriamos ir socialinių darbuotojų supervizijoms bei profesinei kompetencijai tobulinti. Nuo 2018 m. liepos 1 d., įgyvendinant Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (toliau – VTAPI), valstybės dotacijų lėšomis finansuojamos socialinių darbuotojų, dirbančių su šeimomis, ir atvejo vadybininkų pareigybės. Socialiniai darbuotojai, dirbantys su šeimomis, teikia socialinę pagalbą šeimoms siekiant palaikyti ir atstatyti šeimos savarankiškumą atliekant įvairias visuomeniniame ir asmeniniame gyvenime reikalingas funkcijas. 2020 m. šeimų socialinei priežiūrai savivaldybėms buvo skirta 23,7 mln. Eur dotacijų lėšų 1370 pareigybėms finansuoti, suteiktos paslaugos apie 11 tūkst. šeimų, kuriose augo 20,5 tūkst. vaikų. Socialinių darbuotojų, dirbančių su šeimomis, pareigybių skaičiaus ir skiriamų lėšų pokytis 2007–2020 m. pateikiamas lentelėje.

Lentelė. Socialinių darbuotojų, dirbančių su šeimomis, pareigybių skaičiaus ir lėšų dinamika 2007–2020 m.

	Metai													
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Lėšos, tūkst. Eur	2,33	3,91	4,67	4,04	4,04	5,03	5,73	6,47	6,69	8,18	11,299	15,28	20,5	23,7
Numatytų pareigybių skaičius	556	612,5	629,5	629,5	630,5	630,5	634,5	717,5	741,5	766	1 093	1 093	1362	1370

Savivaldybių administracijų pateiktais duomenimis, vidutinis svertinis šalies biudžetinėse įstaigose ir seniūnijose dirbančių socialinių darbuotojų darbo užmokestis su priemokomis „į rankas“ 2021 m. I ketv. siekė 859 Eur, kai 2020 m. I ketv. – 782 Eur „į rankas“ (9,8 proc. daugiau nei praėjusių metų I ketv.). Bendra tendencija savivaldybėse yra teigiama, tačiau socialinių darbuotojų darbo užmokestis vis dar atsilieka (11 proc.) nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio, kuris šių metų I ketv. siekė 966,5 Eur „į rankas“, išskyrus 4 savivaldybes (Vilniaus miesto, Elektrėnų, Vilniaus rajono ir Šiaulių rajono savivaldybėse).

Kokybiškų socialinių paslaugų teikimas neatsiejamas nuo profesionalaus socialinių paslaugų srities darbuotojų atliekamo darbo, todėl, tam, kad būtų teikiamos paveikios paslaugos, jas teikiantys specialistai turi patys jaustis orūs savo darbe ir gauti orų darbo užmokestį. Nuo 2021 m. liepos 1 d. socialinių paslaugų srities darbuotojams, dirbantiems biudžetinėse įstaigose ir seniūnijose, Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių įstaigų darbuotojų darbo apmokėjimo ir komisijų narių atlygio už darbą įstatyme nustatyti minimalieji pareiginės algos pastoviosios dalies koeficientai didėjo 30 proc., vietoj buvusiu 20 proc., taip pat didėjo pareiginės algos pastovioji dalis už jų turimą kvalifikacinę kategoriją (už I kvalifikacinę kategoriją didėjo nuo 10 iki 15 proc., už II – nuo 15 iki 20 proc., už III – nuo 25 iki 30 proc.). Iš viso savivaldybėms iš valstybės biudžeto papildomai skirta 2,8 mln. eurų.

1.1.2.2. Nesaugios darbo sąlygos teikiant socialines paslaugas nesavarankiškiems ar iš dalies savarankiškiems ir (ar) socialinę riziką patiriantiems asmenims

Socialinis darbas yra viena iš profesijų, kuriai būdinga rizika patirti smurtinį agresyvų elgesį iš savo klientų. Lankydamiesi šeimose socialiniai darbuotojai patiria psichologinę įtampą, stresą, agresiją, o kartais net ir smurtą. R. Brow, S. Bute (1986) laikosi nuomonės, kad agresyvaus elgesio priežastis turėtų lemti socialinio darbo kaip profesijos specifiškumas. Darbuotojai daugiausia laiko praleidžia dirbdami akis į akį su krizinėse situacijose atsidūrusiais žmonėmis. S. Euster (1992) pažymi, kad šiame darbe susipina visiškai skirtingos darbuotojų funkcijos, tokios kaip globa bei rūpinimasis ir kontrolė. Toks socialinių darbuotojų funkcijų dvilypiškumas pykdo klientus, sudaro sąlygas kilti jų frustracijai ir verčia jaustis bejėgius²⁵. JAV pateikiami statistikos duomenys²⁶, pagal kuriuos apie 2 mln. socialinių darbuotojų patiria fizinį smurtą darbovietėse. R. K. James ir B. E. Gilliland (2001) nuomone, darbuotojai dažniausiai jaučiasi nesaugūs ir nukenčia dėl to, kad:

- institucija yra nesaugi. Siekdami geriau padėti paslaugų gavėjams, darbuotojai dirba atvirose institucijose, į kurias kiekvienas gali patekti iš gatvės; jose neskiriama pakankamai lėšų apsaugos sistemai ir mokymams. Taip pat socialinės paslaugos teikiamos ir asmens namuose, o tai taip pat gali lemti nesaugias darbo sąlygas;
- darbuotojams trūksta specifinių profesinių kompetencijų, ypač teikiant socialines paslaugas galimai į agresiją linkusiems paslaugų gavėjams. Jie dažnai neįvertina grėsmės, neigia tokią galimybę, per daug pasitiki klientais, dažnai nenustato reikiamų ribų. Paslaugų gavėjai kaltina darbuotojus, kad šie provokuoja jų agresyvumą;
- įvykę incidentai, nelaimingi atsitikimai ne retai neviešinami, baiminantis pasekmių ir žiniasklaidos, visuomenės dėmesio. Įvykus tokiems atvejams ne visada skiriama dėmesio aptariant tolesnę darbo taktiką, išsiaiškinant priežastis, pagalbos ir prevencijos galimybes;
- įstatyminė bazė yra nepakankama, įtvirtinant socialines paslaugas teikiančių specialistų darbo veiklos specifiką, veiklos principus.

Atlikus 76 socialinio darbo praktiką atliekančių socialinių darbuotojų ir socialinio darbo studentų tyrimą, nustatyta, kad socialiniai darbuotojai dažniausiai susiduria su verbaline klientų agresija, rečiau – su seksualiniu priekabiavimu, rečiausiai – su fizine agresija. Todėl siekiant socialinius darbuotojus apsaugoti nuo agresyvių klientų išpuolių socialinio paslaugų įstaigose būtina aiški intervencijos strategija, kurią sudaro 3 dalys: darbo vietos saugumo įvertinimas ir saugumo priemonių planavimas; darbuotojų apmokymas; saugumo priemonių įvedimas socialines paslaugas teikiančioje organizacijoje²⁷.

1.1.2.3. Fragmentuotas socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimas

Dabartiniu metu orientacija į kompetencijomis grįstą specialistų rengimą tapo esminiu aukštojo mokslo kaitos akcentu: Lietuvos ir ES strateginiuose dokumentuose pabrėžiamas perėjimas nuo žinių perteikimo prie kompetencijų plėtojimo. Kitas svarbus aspektas, kurį pastebi mokslininkai, kad profesionalus socialinis darbas bendruomenėje yra tarsi apeinamas. Dabartinė Lietuvos seniūnijų socialinių darbuotojų veikla dažniausiai apsiriboja tik dokumentų socialiai remtiniems žmonėms įforminimu, kad šie laiku gautų jiems priklausančias pinigines išmokas. Tačiau tai nėra profesionalus, pasaulinius socialinio darbo bendruomenėje standartus atitinkantis, veiksmas. B. Švedaitės nuomone (2006), Lietuvoje socialiniai darbuotojai veikia vien tik sprenddami aštriausias socialines problemas. Tuo tarpu visuomenės socialinių problemų prevencija, neformalus jaunimo ugdymas, bendruomeninių ir pilietinių iniciatyvų palaikymas dar nesuvokiama kaip bendruomeninių socialinių darbuotojų veiklos galimybė²⁸.

²⁵ Bičkutė, A. ir Liobikienė, T.N. (2011). Socialinio darbuotojo ir agresyviai besielgiančio kliento sąveika socialiniame darbe

²⁶ Liobikienė, T.N. (2015). Krizių intervencija socialinio darbo praktikoje

²⁷ Bičkutė, A. ir Liobikienė, T.N. (2011). Socialinio darbuotojo ir agresyviai besielgiančio kliento sąveika socialiniame darbe

²⁸ Socialinio darbuotojo kompetencijos veikti bendruomenėje struktūra (2010). Socialinis darbas.

Remiantis šiuo metu Lietuvoje galiojančiu reglamentavimu, SPPD vykdo tokias funkcijas, susijusias su socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimu:

- vykdo socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo poreikių stebėseną;
- inicijuoja naujų socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo programų rengimą;
- derina įžangines individualios priežiūros personalo profesinės kompetencijos tobulinimo programas;
- koordinuoja ir vykdo socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo programų bei socialinio darbo metodinių centrų atranką;
- vertina socialinio darbo metodinių centrų veiklą;
- organizuoja bei vykdo socialinių darbuotojų atestaciją;
- organizuoja socialinių darbuotojų profesinės kvalifikacijos pripažinimą;
- teikia metodinę pagalbą įstaigoms, organizacijoms dėl socialinių darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo ir praktinės veiklos vertinimo.

Atsižvelgiant į minėtas funkcijas, matoma, kad SPPD funkcijos yra susijusios tik su socialinių darbuotojų, o ne su visų socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimu. Socialinių paslaugų srities darbuotojai (išskyrus socialinius darbuotojus) profesinę kompetenciją tobulina savo nuožiūra ir savo lėšomis (išskyrus atvejus, kai specialistų profesinės kompetencijos tobulinimo išlaidas apmoka darbdavys). Vieningos socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo sistemos trūkumas lemia nevienodą socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinę kompetenciją, o tai tiesiogiai susiję su socialinių paslaugų teikimo kokybės užtikrinimu. Pažymėtina, kad socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo poreikį bei dabartinės fragmentuotos ir netolygios sistemos trūkumus akcentuoja Lietuvos socialinio darbo taryba²⁹.

1.2. Vaikų ugdymo ir priežiūros paslaugų prieinamumo trūkumas neigiamai veikia šeimų sprendimą susilaukti daugiau vaikų

1.2.1. Vaikų ugdymo ir priežiūros paslaugos teikiamos netolygiai

Vienas iš svarbių aspektų, skatinančių plėtoti ir užtikrinti vaiko ugdymo ir priežiūros paslaugų šeimai teikimą, yra VTAPI nuostatos, numatančios vaiko atstovų pagal įstatymą atsakomybę už saugios, vaiko visapusiškam ir harmoningam vystymuisi tinkamos socialinės aplinkos kūrimą, rūpinimąsi vaiko sveikata, jo dvasiniu ir moraliniu vystymusi, pažintinių ir socialinių gebėjimų ugdymu. VTAPI numato, kad vaiko tėvai (globėjai) ar kiti vaiko atstovai pagal įstatymą turi pasirūpinti, kad vaikas iki 6 metų, taip pat vaikas su negalia, atsižvelgiant į jo specialiuosius poreikius ir brandą, be objektyvios būtinybės neliktų be vyresnių kaip 14 metų asmenų priežiūros. Šios įstatymo nuostatos grindžiamos mokslininkų pastebėjimais, kad viena svarbiausių tėvų (globėjų) pareigų – suteikti vaikui saugią aplinką ir užtikrinti tinkamą jo priežiūrą, derinant darbą, privatų ir šeimos gyvenimą. Svarbu išlaikyti balansą tarp vaikų vystymuisi svarbaus praleidžiamo laiko kiekio su tėvais ir tėvų galimybių materialiai aprūpinti vaiką.

1.2.1.1. Neišplėtotą vaikų priežiūros paslaugų formų įvairovę ir prieinamumą

Tėvai turėtų sugebėti išlaikyti galimybes įgyvendinti darbinis įsipareigojimus ir tuo pačiu metu skirti pakankamai laiko vaiko vystymuisi (priežiūrai, ugdymui) ir kitiems šeimos poreikiams. Paprastai šis faktorius šeimos politikoje atliepiamas atostogų gimus vaikui sistema ir kiek įmanoma lankstesniu vaiko priežiūros paslaugų paketu. Tėvai, gimus vaikui, turi teisę gauti vaiko priežiūros atostogas iki vaikai sueis treji metai. Pasibaigus šiam laikotarpiui ar anksčiau tėvams apsisprendus grįžti į darbinę veiklą, šeimai iškyla vaiko priežiūros ir (ar) ugdymo paslaugų poreikis.

LSD duomenimis gyventojų užimtumo lygis (20–64 m. asmenų amžiaus grupėje) per pastaruosius penkerius metus išaugo beveik 4 proc. nuo 73,3 proc. (2015 m.) iki 76,4 proc. (2020 m.). Dėl didėjančio gyventojų užimtumo, asmenys, kurie augina vaikus, susiduria su vaiko priežiūros paslaugų poreikiu,

²⁹ [Lietuvos socialinio darbo taryba | Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija \(lrv.lt\)](http://lietuvosocialinio darbo taryba.lt)

ypatingai vienišų tėvų šeimos arba šeimos, kuriose dirba abu tėvai (globėjai). Ypatingai su tokiu poreikiu susiduria moterys, nes joms neretai tenka didesnė vaiko priežiūros našta nei vyrams. Europos lyčių lygybės instituto (toliau – EIGE) Lyčių lygybės indekso 2019 m. duomenimis, 41 proc. moterų palyginti su 24 proc. vyrų vaikų ir artimųjų priežiūros veikloms skiria bent valandą per dieną. LSD 2020 m. duomenimis, 18–64 metų amžiaus grupėje asmenys (vyrai ir moterys), nedirbė dėl vaiko (-ų) nuo 1 – 2 metų priežiūros, sudarė 31,5 proc. (8,5 proc. vyrų ir 34,1 proc. moterų). Atitinkamai asmenys (vyrai ir moterys), nedirbė dėl vaiko (-ų) nuo 2 – 3 metų priežiūros, sudarė 26,9 proc. (6,9 proc. vyrų ir 29,2 proc. moterų). Pagal LSD 2018 m. duomenis, 18 – 64 metų amžiaus grupėje 70,2 proc. moterų lyginant su 14,0 proc. vyrų nurodė naudojęsi atostogomis vaikui prižiūrėti, kol jam sueis 3 metai, kartu neštumo ir gimdymo ar tėvystės atostogomis. Eurostato 2019 m. duomenimis, šeimų, kuriose auginami trys ir daugiau vaikų moterų užimtumas siekia 66,2 proc., tuo tarpu vyrų – 87,4 proc.

Šeimos turi teisę rinktis įvairias vaiko priežiūros ir ugdymo formas, geriausiai atitinkančias jų poreikius: ikimokyklinį ugdymą (valstybės, savivaldybių ar privačius teikėjus), vaiko priežiūros paslaugas (pvz., auklės paslaugas), taip pat vaiką gali prižiūrėti patys tėvai, seneliai. Vaiko priežiūros paslaugas šeimos renkasi dėl įvairių priežasčių – negavus ikimokyklinio ugdymo įstaigoje vietos ar ikimokyklinio ugdymo įstaigai esant per toli nuo gyvenamosios vietos, taip pat esant mažam vaiko amžiui, ieškoma labiau namus primenančios su mažesniu vaikų skaičiumi aplinkos, esant valandiniam vaiko priežiūros poreikiui ir dėl kitų priežasčių. Šeimos vaiko priežiūros paslaugas dažnai renkasi iš privačių paslaugos teikėjų, valstybės vaidmuo šioje srityje nėra pakankamas. Egzistuoja prieinamų, lanksčių ir patrauklių vaiko priežiūros paslaugų poreikis.

Vaiko priežiūros paslauga yra viena iš siūlomų kompleksiskai teikiamų paslaugų šeimai paketo priemonių, remiamų Europos socialinio fondo lėšomis (šią paslaugą 2019 m. Europos socialinio fondo agentūros duomenimis, įgyvendindamos projektines veiklas, teikė 48 savivaldybės), kuri yra valandinė vaiko priežiūros paslauga, teikiama ne ilgiau kaip 4 val. per dieną visiems tėvams (įtėviams, globėjams), auginantiems vaikus (įvaikius, globotinius) nuo trejų metų amžiaus iki kol vaikas pradės lankyti bendrojo lavinimo įstaigą. Pagal Europos socialinio fondo agentūros 2021 m. gegužės mėn. vykdytos projektų vykdytojų apklausos duomenis, didžioji dalis respondentų pasisakė, kad savivaldybėse yra poreikis priežiūros paslaugai šeimoms, kurios nedalyvauja kitose kompleksinėse paslaugose. Pažymima, kad vaiko priežiūros paslaugos poreikis jaučiamas įvairiu paros metu (ryte, dienos metu, vakare), taip pat šeimoms aktuali valandinė vaiko priežiūros paslauga.

2020 m. Lietuvoje veikė 426 vaikų dienos centrai (2019 m. – 401 vaikų dienos centras), kuriuose buvo teikiamos vaikų dienos socialinės priežiūros paslaugos daugiau nei 9,3 tūkst. vaikų, taip pat ir vaikams su negalia. Vaikų dienos socialinės priežiūros paslauga priskirta prie bazinių paslaugų šeimai ir įtvirtinta Bazinių paslaugų šeimai pakete³⁰, kurio stebėseną vykdo SADM. LSD duomenimis, 2020 m. pradžioje savivaldybėse gyvenančių vaikų (0-17 m. amžiaus) skaičių bei akredituotą vaikų dienos socialinę priežiūrą teikiančių socialinių paslaugų įstaigų turimą vietų skaičių, nustatyta, kad 41 savivaldybėje teikiama vaikų dienos socialinė priežiūra atitiko išvystymo normą, o 17 savivaldybių – vaikų dienos centruose vietų skaičius buvo mažesnis nei rekomenduojama pagal išvystymo normą. Dviejose savivaldybėse (Neringos, Palangos miesto savivaldybėje) vaikų dienos centrų nebuvo įkurta ir vaikų dienos socialinės priežiūros paslauga nebuvo teikiama.

Vaikų dienos centruose teikiamos informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo, kasdienio gyvenimo įgūdžių ugdymo ir (ar) palaikymo ir (ar) atkūrimo, psichologinės pagalbos, laisvalaikio, maitinimo organizavimo, pagalbos ruošiant pamokas ir kitos, su vaikų dienos priežiūra susijusios paslaugos³¹ (atsižvelgiant į individualius vaiko poreikius), kuriomis ne tik siekiama ugdyti vaiko ir jo šeimos narių socialinius bei gyvenimo įgūdžius, bet ir sudaromos sąlygos tėvams derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus. Remiantis SPIS 2021 m. sausio-rugsėjo mėn. duomenimis, vaikų dienos socialinės priežiūros paslaugos buvo skirtos 2846 socialinę riziką patiriantiems vaikams, 161 – vaikui su negalia, 6948 – kitiems vaikams (dažniausiai bendruomenės vaikai).

³⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 618 „Dėl Bazinio paslaugų šeimai paketo patvirtinimo“

³¹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 „Dėl Socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“

Šeimoms, kurios renkasi vaikų dienos socialinės priežiūros paslaugą, nepakankamai užtikrinami šios paslaugos prieinamumas ir kokybė:

- Socialinių paslaugų įstatyme numatyta, kad nuo 2021 m. sausio 1 d. teikiama tik akredituota socialinė priežiūra. Teisės aktai³² numato, kad vaikų dienos centre su vaikais nuolat turi dirbti bent vienas Socialinių paslaugų įstatymo 20 str. 3 d. nustatytą išsilavinimą įgijęs darbuotojas. Dėl šios priežasties mažesnėse savivaldybėse susiduriama su vaikų dienos socialinę priežiūros paslaugą teikiančių darbuotojų, kurie yra įgiję minėtą išsilavinimą, trūkumu ir tampa kliūtimi vaikų dienos centrų plėtrai;
- Vietovėse, kuriose nėra patogaus susisiekimo tarp vaikų dienos centrų ir vaikų gyvenamosios vietos, šeimos retai renkasi vaikų dienos socialinės priežiūros paslaugą. Į vaikų dienos centrus vaikai ateina po pamokų, tačiau nesant galimybei pasinaudoti viešojo transporto paslauga vakare (jei savivaldybės neorganizuoja pavėžėjimo paslaugos), vaikai neturi galimybės grįžti namo ir vaikų dienos centro lankymas tampa labai ribotas.

Atkreiptinas dėmesys, kad Vaiko garantijos ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugų prieinamumą vaikams išskiria kaip vieną iš pagrindinių penkių teisių, kurias būtina užtikrinti, norint mažinti vaikų skurdą ir socialinę atskirtį. Dažniausia priežastis, dėl kurios šeimos nesinaudoja ar aktyviau nesinaudoja formaliomis vaiko priežiūros paslaugomis yra būtent finansinės priežastys. Šeimose, kuriose vaikai susiduria su skurdu, vaikų įtraukimas į ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugas yra žemiausias. Pastebima, kad tose šalyse, kuriose ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugų labiausiai trūksta ir kurioms yra būdingos žemos galimybės vaikams gauti šias paslaugas, kuriose tik mažas procentas vaikų gauna šias paslaugas, labiau būdinga ir nelygybė. 2018 m. duomenis geriausias vaikų ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugų prieinamumas yra Danijoje (beveik 86 proc. visų vaikų gauna tokias paslaugas), taip pat Švedijoje (70 proc.), Didžiojoje Britanijoje (65 proc.), Vokietijoje (64 proc.), Suomijoje (59 proc.), Austrijoje ir Liuksemburge (po 58 proc.), Olandijoje (56 proc.). Mažiausiai tokios paslaugos išplėtos Latvijoje (1 proc. vaikų, kurie naudojami tokiomis paslaugomis), Kroatijoje (2 proc.), Slovakijoje (3 proc.), Estijoje ir Ispanijoje (po 4 proc.), Čekijoje (5 proc.), Lietuvoje (6 proc.), Italijoje (8 proc.), Bulgarijoje (9 proc.). Bendrai, ES yra būdinga tai, kad vaikai susiduria su didesne rizika nei suaugusieji; ypač aukšta skurdo ir socialinės atskirties rizika yra būdinga vaikams iš vienišų tėvų šeimų. Materialinis nepriteklis yra viena iš svarbiausių priežasčių, kurios koreliuoja su vaiko galimybėmis gauti tinkamą priežiūrą. EK užsakyto tyrimo, skirto Vaiko garantijų mechanizmui parengti, metu, kurį įgyvendinant buvo organizuotos ir focus grupės su pačiais vaikais, ankstyvojo ugdymo paslaugas patys vaikai taip pat įvardijo kaip svarbias vaiko gerovei ir sėkmingai raidai. Vaikai nurodė, kad jų nuomone, ugdymas ankstyvojoje vaikystėje užtikrina vaikams galimybes įgyti svarbių socio-emocinių įgūdžių, o taip pat, tai yra svarbi prevencinė priemonė, pvz., prieš diskriminaciją. Be to, vaikų nuomone, tokių paslaugų prieinamumas sukuria galimybes jų tėvams dirbti, todėl svarbu, kad ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugos būtų nemokamos ir plačiai prieinamos.

1.2.1.2. Nevienodas ikimokyklinio ugdymo prieinamumas (plačiau ši priežastis nagrinėjama Švietimo plėtros programoje)

Valstybės kontrolės 2018 m. rugsėjo 27 d. valstybinio audito ataskaitoje Nr. VA-2018-P-9-1-7 „Ar išnaudojame ikimokyklinio ugdymo galimybes sėkmingesnei vaikų ateičiai užtikrinti“³³ pažymima, kad savivaldybės netolygiai užtikrina ikimokyklinio ugdymo prieinamumą: didžiųjų miestų 12 savivaldybėse ugdoma apie 66 proc. vaikų iki 5 metų amžiaus (imtina), kitose savivaldybėse – apie 48 proc. Didelių skirtumų esama tarp rajonų savivaldybių: vienos rajono savivaldybės geba užtikrinti, kad ikimokyklinį ugdymą gautų 61–67 proc. vaikų iki 5 metų amžiaus (imtina), kitose – tik 14–35 proc. vaikų. Visiems norintiems dalyvauti ikimokyklinio ugdymo procese turėtų būti suteikta vieta ikimokyklinio ugdymo programą vykdančiose įstaigose, tačiau tiek didžiuosiuose miestuose, tiek rajonuose ir rajonų centruose ikimokyklinio ugdymo prieinamas nevienodas: 9-iose savivaldybėse ikimokyklinio ugdymo įstaigose vietų trūko; 30-yje savivaldybių ugdymo poreikis buvo tenkinamas iš dalies: pagal tėvų pasirinkimą vienos ugdymo įstaigose vietų trūko, tačiau kitose tos savivaldybės ugdymo įstaigose, kurios yra nutolusios nuo gyvenamosios vietos (pvz., kito rajono pakraštys), laisvų vietų buvo. Ir toliau lieka

³² Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2020 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. A1-658 „Dėl Akredituotos vaikų dienos socialinės priežiūros teikimo reikalavimų ir rekomendacijų patvirtinimo“

³³ Valstybės kontrolės 2018 m. rugsėjo 27 d. valstybinio audito ataskaita Nr. VA-2018-P-9-1-7 „Ar išnaudojame ikimokyklinio ugdymo galimybes sėkmingesnei vaikų ateičiai užtikrinti“

aktualios investicijos į ikimokyklinio / priešmokyklinio ugdymo infrastruktūrą – ir teikiant pagalbą savivaldybėms dėl naujų vietų kūrimo, ir turimų patalpų pritaikymo ikimokyklinio / priešmokyklinio ugdymo programų vykdymui, ir modernizuojant, aprūpinant tinkamomis ugdymo priemonėmis dabartinius lopšėlius-darželius bei darželius, taip pat esant reikalui steigiant modulinius darželius, sudarant palankias sąlygas steigti „šėimos darželius“ ar steigiant kitus ikimokyklinio / priešmokyklinio ugdymo programų vykdymui tinkamus ugdymo organizavimo modelius³⁴.

Susiklosčiusią situaciją lemia šios priežastys:

- Ne visi norintys gali gauti vietą ikimokyklinio ugdymo įstaigoje savo gyvenamojoje vietovėje. Iki šiol nėra suformuluota kriterijų pagal kuriuos būtų rekomenduojama steigti ikimokyklinio ugdymo įstaigas savivaldybių teritorijose.³⁵ Nevienodas vaikų darželių tinklo pasiskirstymas apriboja tėvų pasirinkimo galimybes, sudaro nepagrįstas eiles ir daug rūpesčių bei nepatogumų tėvams, nes naujai vystamose gyvenamosiose teritorijose nėra planuojama ir kuriama socialinė infrastruktūra. Ikimokyklinio ugdymo programą vykdančias įstaigas skirtingose savivaldybėse lanko nuo 14 iki 67 proc. vaikų iki 5 metų amžiaus (imtinai). Devynių savivaldybių įstaigose trūko vietų, 30-yje savivaldybių trūko vietų tėvų pasirinktose įstaigose, nors buvo laisvų vietų kitose, labiau nutolusiose. Ikimokyklinio ugdymo prieinamumą galėtų skatinti atokiau gyvenančių vaikų vežiojimas, tačiau 37 iš 60 savivaldybių pavėžėjimą organizuoja tik specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems vaikams ar tiems, kuriems paskirtas privalomas ikimokyklinis ugdymas. Likusios savivaldybės ikimokyklinio amžiaus vaikų nevežioja. Tai rodo, kad ikimokyklinio ugdymo prieinamumas užtikrinamas ne visose savivaldybėse. Ši problematika atspindima ir Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane³⁶.
- Neužtikrinamas nepalankioje aplinkoje augančių vaikų ikimokyklinis ugdymas. Daugiau kaip trečdalis (36 proc.) socialinę riziką patiriančiose šeimose augančių vaikų iki 5 metų amžiaus (imtinai) nedalyvavo ikimokyklinio ugdymo procese, nes savivaldybės neskyrė privalomo ugdymo, neorganizavo vežiojimo į ikimokyklinio ugdymo programą vykdančias įstaigas. O ikimokyklinis ugdymas šiems vaikams ypač svarbus ir reikalingas: nedalyvavdami jame jie praranda geresnio ugdymosi galimybę, o tuo pačiu ir geresnių pasiekimų galimybę ateityje, dėl to didėja rizika, kad jie bus priklausomi nuo socialinių išmokų ir liks atskirtyje.
- Neskatinamas specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų ikimokyklinis ugdymas. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems vaikams skiriamas 35 proc. didesnis mokinio krepšelis už 4 ugdymo valandas per dieną. Tokių poreikių turintis vaikas ikimokyklinio ugdymo programą vykdančioje įstaigoje gali praleisti apie 10 valandų per dieną, jam reikalinga švietimo pagalbos specialisto pagalba. Tačiau toks finansavimas neskatina įtraukiojo ugdymo plėtros. Vaikų su nustatytais specialiaisiais ugdymosi poreikiais yra apie 74 proc. ikimokyklinio ugdymo programą vykdančių įstaigų, tačiau tik 2 iš 50 įstaigų turėjo mokytojo (auklėtojo) padėjėjus ir tik specialiosiose grupėse. Nors ankstyvoji intervencija ir pagalba poreikių turintiems vaikams yra veiksmingiausia. Laiku nenustačius specialiųjų ugdymosi poreikių arba neturint specialistų šiems poreikiams patenkinti, specialiųjų poreikių turintys vaikai negauna visos reikalingos pagalbos.
- Trūksta ikimokyklinio ugdymo auklėtojų ir vadovų. Ikimokyklinio ugdymo programą vykdančiose įstaigose 30–49 metų amžiaus ikimokyklinio ugdymo auklėtojų dalis kasmet mažėja. Apklausti ikimokyklinio ugdymo auklėtojai nurodė, kad dirbti ikimokyklinio ugdymo programą vykdančiose įstaigose juos labiausiai skatintų didesnis atlyginimas (34 proc.), mažesnis vaikų skaičius grupėse (31 proc.), dviejų ikimokyklinio ugdymo auklėtojų

³⁴ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 149-150 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

³⁵ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano 149 sprendinyje numatyta „užtikrinti tinkamą ikimokyklinio ugdymo aprėptį, steigiant naujas ikimokyklinio ugdymo įstaigas gyvenvietėse, turinčiose daugiau nei 1 000 gyventojų“, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

³⁶ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 66.1, 147, 304 sprendinius, <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

darbas grupėje vienu metu bent 4 val. (19 proc.). Apie 8,4 proc. ikimokyklinio ugdymo auklėtojų nurodė, kad planuoja išeiti iš darbo. Neužtikrinant atsinaujinimo, ikimokyklinio ugdymo auklėtojams tenka dirbti perpildytose grupėse, o tai neužtikrina ugdymo kokybės.

- Trūksta lanksčių ir naujų ikimokyklinio ugdymo paslaugų formų įvairovės³⁷ Tėvams, dirbantiems neįprastu darbo grafiku, sudėtinga rasti palankių ir patrauklių vaiko ikimokyklinio ugdymo paslaugų teikimo formų, derinant šeimos ir darbo įsipareigojimus, todėl vakarinės, naktinės ir savaitgalinės ikimokyklinio ugdymo grupės turėtų tapti prieinamesnės. Renkantis ikimokyklinio ugdymo paslaugas, šeimai nėra sudaromos pakankamos galimybės pasirinkti optimalų ir lankstų vaikų ikimokyklinio ugdymo organizavimo būdą.

1.2.2. Nepalankios sąlygos derinti darbo ir šeiminius įsipareigojimus šeimoms, auginančioms ar prižiūrinčioms neįgalų ar senyvo amžiaus šeimos narių (plačiau ši priežastis nagrinėjama Socialinės sutelkties plėtros programoje)

Šeimų nariams, kurie norėtų ir galėtų grįžti į darbo rinką, trūksta integruotų bendruomeninių ir paslaugų namuose, skirtų jiems bei jų prižiūrimiems neįgaliesiems ir senyvo amžiaus asmenims. LSD duomenimis 2020 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 555,9 tūkst. 65+ amžiaus asmenų. Jų dalis nuo bendro šalies nuolatinių gyventojų skaičiaus padidėjo nuo 15,8 proc. (2005 m. pradžioje) iki 19,9 proc. (2020 m.).

Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje³⁸ atskleidė, kad 37 proc. šeimose, auginančiose vaikus su negalia, bent vienas iš tėvų nedirba.

Pagrindinės priežastys, lemiančios nepalankias sąlygas derinti įsipareigojimus šeimoms, auginančioms ar prižiūrinčioms neįgalų ar senyvo amžiaus šeimos narių:

- trūksta žmogiškųjų išteklių – teikiant paslaugas senyvo amžiaus bei neįgaliesiems asmenims, keliami ypatingi reikalavimai pagrindiniams socialinių darbuotojų profesinės veiklos elementams – etikai, specifinėms žinioms ir įgūdžiams, reikalingos ir paties darbuotojo asmeninės savybės bei psichologinis atsparumas sudėtingomis situacijomis. Žemos valstybėje susiformavusios ir asmeninės vertybinės nuostatos, nepakankamas materialinis bei socialinis atlygis už šį darbą, sąlygoja menką socialinio darbo profesijos paklausą darbo rinkoje, ypač renkantis socialinio darbo su senyvo amžiaus ir neįgaliaisiais asmenimis sritį;
- nepakankamai išvystyta socialinių paslaugų infrastruktūra – 2020 m. pradžioje apsigyventi senelių globos namuose laukė 1150 senyvo amžiaus asmenys – to priežastis yra ne tik šių paslaugų infrastruktūros trūkumas, bet ir kitokių paslaugų, kurios užtikrintų pagalbą senyvo amžiaus asmenims bendruomenėje – savarankiško gyvenimo namų, dienos centrų, paslaugų asmens namuose, kurios būtų patrauklios paslaugų gavėjams ir asmenį namuose prižiūrinčioms šeimoms (pvz. laikinam atokvėpiui, priežiūrai dienos metu, kol šeimos nariai dirba). Ne visos savivaldybės skiria dėmesį šių paslaugų vystymui, nepakankamai investuoja į joms reikalingą infrastruktūrą, laukdamos tam paramos iš ES struktūrinių fondų. O ir ES paramos lėšomis labiau linkę modernizuoti esamą infrastruktūrą, o ne kurti naują, tai pagrindžiant lėšų stoka tokios infrastruktūros išlaikymui ir veiklos finansavimui;
- neišvystytos ilgalaikės priežiūros paslaugos (kartu teikiamos socialinės, slaugos ir ugdymo (vaikams) paslaugos) į namus, kurios užtikrintų asmeniui orų gyvenimą savo namuose, padėtų asmenims, namuose prižiūrintiems vaikus su negalia, darbingo amžiaus neįgalius ir senyvo amžiaus šeimos narius, derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, asmeninius ir visuomeninius interesus bei gauti konsultacinę pagalbą. Dažnu atveju vien socialinių paslaugų neužtenka patenkinti minėtų asmenų poreikius, kad jie galėtų likti gyventi savo namuose, todėl reikalingas socialinio ir sveikatos priežiūros,

³⁷ Finansinių paskatų ir paslaugų jaunoms ar vaikus auginančioms šeimoms plėtros galimybių analizės tyrimas (2018). Tyrimą SADM užsakymu atliko UAB Civitta

³⁸ Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje (apklausos rezultatų ataskaita), 2019

o vaikams ir ugdymo sričių specialistų, bendradarbiavimas. Tai ne visada pavyksta dėl skirtingo šių sričių reglamentavimo ir finansavimo, kartais ir skirtingų sistemų politinio požiūrio dėl tokių paslaugų vystymo krypčių;

- paslaugų kaina – pagal asmens (šeimoms) socialinę situaciją paslaugos yra mokamos (atsižvelgiant į paslaugos rūšį, apimtį, teikimo laiką, asmuo moka procentinį dydį nuo pajamų), tačiau daliai šeimų neįgaliojo ar senyvo amžiaus asmens gaunamos išmokos būna vienas iš skurdžiai gyvenančios šeimos pragyvenimo šaltinių ir ji vengia prašyti paslaugų prižiūrimam asmeniui;
- paslaugos neorientuotos į tėvų (globėjų), kitų šeimos narių poreikius (nepakankamai atsižvelgiama į jų darbo laiką, trumpalaikius ir ilgalaikius globos ir priežiūros poreikius);
- fizinis paslaugų pasiekiamumas – pasiekiamumas ypatingai aktualus nuo savivaldybės ar regiono, nutolusiose teritorijose, kur dažniausia atstumai iki bet kokių viešųjų paslaugų yra dideli ir reikalauja nemažai laiko jas pasiekti, nesuteikiamos pavėžėjimo paslaugos pagal asmenų poreikius;
- nėra kompleksiško paslaugų teikimo principo, kai į pagalbos teikimą integruojamos kitų specialistų paslaugos (sveikatos priežiūros, užimtumo, psichologo, vaikams su negalia – ugdymo). Paslaugos neteikiamos „vieno langelio“ principu, todėl šeimos, neturėdamos pakankamai informacijos ir ieškoti pagalbos, „perdega“ nuo nuolatinės asmenų su negalia ar senyvo amžiaus šeimos nario priežiūros, ar globos;
- paslaugos neorientuotos į asmens savarankiškumo išlaikymą savo gyvenamojoje aplinkoje kuo ilgiau ir jo galimybes dalyvauti visuomenės ar bendruomenės gyvenime;
- nepalankios darbdavių nuostatos darbuotojų, auginančių vaikus su negalia, ar prižiūrinčių neįgalius, senyvo amžiaus šeimos narius, atžvilgiu. Dėl šios priežasties, yra ribotai taikomos specifinius poreikius atitinkančios lanksčios darbo sąlygos, tokios kaip lankstus darbo grafikas, nuotolinis darbas, darbo funkcijų skaidymas ir pan.
- nepalankios darbdavių nuostatos įdarbinamų darbuotojų, auginančių vaikus su negalia, ar prižiūrinčių neįgalius, senyvo amžiaus šeimos narius, atžvilgiu.

Svarbus veiksnys, kad darbdaviai išgirde, kad žmogus prižiūri specialiųjų poreikių turintį asmenį, nenori įdarbinti šeimos narių, nes mano, kad nuo to nukentės darbo našumas, darbuotojas dažnai turės nedarbingumą, turės visur vežioti prižiūrimą asmenį. Darbdaviai investuoja į darbuotojus ir tikisi, kad reikia tokių darbuotojų, kurie besąlygiškai ir bet kada galės atsiduoti darbui.

1.2.3. Šalies ūkyje nepakankamai naudojami lanksčių darbo formų suteikiamais privalumais (plačiau ši priežastis nagrinėjama Įtraukios darbo rinkos plėtros programoje)

Remiantis LSD 2018 m. duomenimis, 32,2 proc. 18-64 m. amžiaus gyventojų teigia turintys sunkumų derindami pagrindinį darbą ir priežiūros pareigas. Dažniausiai įvardijamos to priežastys – nenusipėjamas arba sudėtingas darbo grafikas, daug pastangų reikalaujantis, varginantis darbas, ilgos darbo valandos ir kt. Šeiminių ir profesinio gyvenimo pusiausvyros užtikrinimo srityje Lietuvoje yra skiriama daug dėmesio. Vaikus auginančioms šeimoms numatytos tėvystės atostogos (30 kalendorinių dienų trukmės nepertraukiamos tėvystės atostogos), ilgos vaiko priežiūros atostogos (iki 3 m.), teisė į nemokamas atostogas, numatytas papildomas poilsio laikas darbuotojams, augintiems vaikams („mamadieniai“ bei „tėvadieniai“).

Nežiūrint Lietuvos Respublikos darbo kodekse (toliau – Darbo kodekse) įtvirtintų nuostatų, kurios leidžia derinti darbo ir šeiminius įsipareigojimus, praktikoje kai kurios galimybės dar nėra plačiai taikomos ir naudojamos. 2019 m. balandžio mėn. SADM atliko apklausą (buvo apklaustos 69 įmonės, kuriose dirba 12584 darbuotojų), pagal kurią tik 3 proc. naudojami nuotoliniu darbu, 5 proc. naudojami lanksčiu individualiu darbo grafiku. Atsižvelgiant į šio laikotarpio aktualijas (COVID-19 karantino laikotarpis) turėtų būti lengviau ir populiariau naudotis lanksčiomis darbo formomis, tokiomis kaip nuotoliniu darbu: daug įmonių prisitaikė techniškai, pamatė, kad darbas vyksta ir nuotoliniu būdu. Karantino metu iš namų dirbo apie 40 proc. darbingo amžiaus šalies gyventojų, absoliuti dauguma jų (beveik 70 proc.) nuotolinį darbą nori tęsti ir po karantino, rodo „Bitės“ užsakymu bendrovės „Spinter“ tyrimai atliktos apklausos duomenys. Apklausos metu taip pat paaiškėjo, kad daugiau nei du trečdaliai (68 proc.) dirbančių iš namų ar kitos nuotolinės darbo vietos ir toliau

norės bent dalį laiko per savaitę dirbti tokiu būdu, kas ketvirtas šalies darbuotojas norės nuotoliniu būdu dirbti kuo daugiau, o ne tik keletą dienų per mėnesį. Tačiau pažymėtina, kad lanksčios darbo formos yra ne vien nuotolinio darbo naudojimas.

Nors Darbo kodeksas numato pakankamai daug lankstaus darbo formų, tačiau statistika rodo, pakankamai žemą pasinaudojimo jomis rodiklį. Ne visas darbo laikas nėra populiarus dėl pakankamai nedidelio vidutinio darbo užmokesčio Lietuvoje. Žmonėms trūksta žinių, kokios formos galimos, o taip pat karantino laikotarpiu paaiškėjo, kad ne visi darbdaviai yra prisitaikę suteikti lankstaus darbo galimybes – vieni to negali dėl darbo organizavimo specifikos, kiti nėra aprūpinę darbuotojų priemonėmis, pvz., nešiojamais kompiuteriais, kiti tiesiog nemoka kontroliuoti darbuotojų darbo rezultatų (darbo laiką kontroliuoti paprasčiau) ir jiems vadovauti, kai darbuotojai dirba lanksčiomis darbo formomis, dar kiti turi pasenusį požiūrį, kad darbuotojai nuotoliniu būdu nedirba viso nustatyto darbo laiko.

1.2.4. Išmoka, skiriama globojamiems (rūpinamiems) vaikams, neužtikrina vaikų būtiniausių poreikių

Siekiant užtikrinti globojamų (rūpinamų) vaikų poreikius, būtina tobulinti vaikų globos (rūpybos) sistemą. Valstybė įsipareigoja išlaikyti nepilnamečius ir negalinčius savimi pasirūpinti tėvų globos netekusius vaikus, kai savo pareigos juos išlaikyti negali vykdyti arba nevykdo tėvai. Vaikui, kuriam globa (rūpyba) nustatyta šeimoje, šeimynoje, globos centre ar vaikų globos institucijoje, jo globos (rūpybos) laikotarpiu skiriama ir mokama 4 BSI dydžio (2021 m. – 160 Eur) globos (rūpybos) išmoka. Valstybės teikiamos globos (rūpybos) išmokos paskirtis – užtikrinti be tėvų globos likusių vaikų būtiniausius poreikius maistui, aprangai, sveikatos priežiūrai, formaliam ir neformaliai ugdymui, poilsiui ir kt. Be to, valstybė ir toliau remia besimokančius ar studijuojančius buvusius globojamus pilnamečius asmenis. Jeigu pasibaigus vaiko globai (rūpybai) dėl pilnametystės, emancipacijos ar santuokos sudarymo asmenys mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, pagal formaliojo profesinio mokymo programą ar studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinės studijų formos programą (įskaitant ir akademinį atostogų laikotarpį dėl jo ligos, nėštumo ar vaiko priežiūros), mokymosi laikotarpiu, bet ne ilgiau kaip iki jiems sukaks 24 metai, skiriama ir kartą per mėnesį mokama globos (rūpybos) išmoka. Tačiau globos (rūpybos) išmoka, kurią 2020 m. gavo 7,87 tūkst. vaikų, nebuvo didinama nuo 1999 m. (jau 22 metus) ir, įvertinus ekonomikos vystymosi, pajamų ir kainų pokyčio tendencijas, neužtikrina realių globojamų (rūpinamų) vaikų ir buvusių globotinių poreikių.

1.3. Šeimos, priklausančios pažeidžiamų asmenų grupėms, susiduria su rizika patirti skurdą ir atskirtį

1.3.1. Nesukuriamos tinkamos sąlygos derinti įsipareigojimus šeimoms, auginančioms ar prižiūrinčioms neįgalų ar senyvo amžiaus šeimos narij (plačiau ši priežastis nagrinėjama Socialinės sutelkties plėtros programoje)

Pagrindinės priežastys, lemiančios nepalankias sąlygas derinti įsipareigojimus šeimoms, auginančioms ar prižiūrinčioms neįgalų ar senyvo amžiaus šeimos narij pateiktos 1.2.2. subpriežasties pagrindime.

1.3.2. Mažas pajamas gaunančių šeimų (ypatingai auginančių 3 ar daugiau vaikų) žema motyvacija dalyvauti darbo rinkoje dėl neproporcingo minimalios mėnesinės algos (toliau – MMA) ir socialinių išmokų santykio bei skatinamųjų priemonių trūkumo (plačiau ši priežastis nagrinėjama Pajamų nelygybės mažinimo plėtros programoje)

LSD duomenimis, namų ūkių su vaikais skurdo rizikos lygis palaiapsniui mažėja (2017 m. – 21,2 proc., 2018 m. – 18,8 proc., 2019 m. – 18,4 proc.). Nacionaliniame pažangos plane numatyta šį rodiklį sumažinti iki 15 proc. 2025 m. bei iki 12 proc. 2030 m. Šiuo metu didžiausias iššūkis – vieno suaugusio asmens su vienu ar daugiau vaikų skurdo rizikos lygis, kuris 2019 m. siekė net 45,4 proc.

Kaip parodė tyrimas „Pajamų išlyginimas gyvenimo kelio etapuose socialinių investicijų požiūriu Baltijos šalyse“³⁹, dėl tradicinio šeimos modelio dažniausiai vieniši tėvai yra mamos, vienos auginančios vaikus. Tėvams tenka patirti daug išlaidų, susijusių su vaikų auginimu, ypač, kai šeimoje auga du ir

³⁹ Tyrimas „Pajamų išlyginimas gyvenimo kelio etapuose socialinių investicijų požiūriu Baltijos šalyse“ (2018), projekto vadovė doc. Daivos Skučienės, kiti projekto vykdytojai R. Lazutka, A. Čižauskaite, J. Markevičiūte

daugiau vaikų. Tačiau vienišų tėvų, ypač žemo išsilavinimo, dirbančių ne visą darbo dieną ar neįgaliųjų, gaunamos pajamos yra nedidelės ir nepakankamos patenkinti visus šeimos poreikius. Nuo 2018 m. sausio 1 d. įteisinta universalios vienodo dydžio – 30,02 Eur išmoka vaikui (vaiko pinigai) visiems vaikams nuo gimimo dienos iki 18 metų ir vyresniems, jeigu jie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 21 metai. Nuo 2019 m. sausio 1 d. universalios išmokos vaikui dydis padidintas nuo 30,02 Eur iki 50,16 Eur per mėnesį, vaikams su negalia – iki 69,92 Eur, taip pat nustatytas vienodas papildomai skiriamos išmokos vaikui, mokamos vaikams, auginamiems ir (ar) globojamiems gausiose ir nepasiturinčiose šeimose, dydis – 20,14 Eur išmoka per mėnesį. Nuo 2020 m. sausio 1 d. universalios išmokos vaikui dydis padidintas nuo 50,16 Eur iki 60,06 Eur (nuo 2021 m. sausio 1 d. – iki 70 Eur per mėnesį), o papildomai skiriamos išmokos vaikui, mokamos vaikams, auginamiems ir (ar) globojamiems gausiose ir nepasiturinčiose šeimose, bei vaikams su negalia dydis nuo 20,14 Eur iki 40,17 Eur per mėnesį. Išmokos vaikui nuoseklus didinimas mažina vaikų skurdo rizikos lygį. LSD duomenimis, 2019 m. vaikų iki 18 metų amžiaus skurdo rizikos lygis, palyginti su 2018 m., sumažėjo 1,2 proc.

Universalios išmokos vaikui, pradėta mokėti panaikinus dirbantiems tėvams taikytą mokestinę lengvatą (papildomą neapmokestinamą pajamų dydį – PNPD), turi reikšmingos įtakos vaikų skurdo rizikos lygio mažėjimui, tačiau, nuosekliai didėjant išmokos vaikui dydžiui, tuo pačiu galimas asmenų, auginančių vaikus (ypač tris ir daugiau vaikų), motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje bei pastangų siekti geriau apmokamo darbo mažėjimas.

Kita priežastis, demotyvuojanti asmenis integruotis į darbo rinką – neproporcingas šeimų darbo pajamų (uždirbančių (MMA)) ir socialinių išmokų santykis. Jau 2011 m. Valstybės kontrolės auditoriai, įvertinę socialinės paramos sistemą Lietuvoje, atkreipė dėmesį, kad tais atvejais, kai šeimos pajamos iš darbo užmokesčio yra nedaug mažesnės ar tokio paties dydžio kaip pajamos, gautos iš socialinės paramos išmokų, šeimos nariai gali būti finansiškai nesuinteresuoti dirbti.

Priimant sprendimus dėl priemonių, susijusių su finansine paskata šeimoms (šiuo atveju – tolimesnio išmokos vaikui didinimo), svarbu vertinti ir užsienio šalių patirtį. Lenkijos analitinio centro „FOR“ duomenimis, Lenkijos vyriausybės programa „Rodzina 500+“ (liet. Šeima 500+) lėmė 100 tūkst. šalies moterų pasitraukimą iš darbo rinkos (labiausiai tokį poveikį turėjo moterims regionuose, turinčioms žemesnį išsilavinimą ir gavusioms mažesnes pajamas). Programos poveikis gimstamumui taip pat buvo ribotas⁴⁰.

Paramos pažeidžiamoms šeimoms klausimai plačiau yra nagrinėjami Socialinės sutelkties plėtros programoje.

1.3.3. Socialinės paramos šeimoms, auginančioms mokyklinio amžiaus vaikus, neadekvatumas: nevienodas nemokamo mokinių maitinimo prieinamumas ir vaiko poreikių pasiruoti mokyklai neužtikrinimas.

Visuotinio nemokamo maitinimo mokyklose poreikį ir naudą parodo nacionaliniai ir tarptautiniai tyrimai. HBSC (angl. *The Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC)) 2014 m. tyrimo duomenimis, 12,9 proc. berniukų ir 7,5 proc. mergaičių Lietuvoje turi atsvorį, o jaunesnių vaikų (11 m.) amžiaus grupėje atsvorį turinčių berniukų dalis siekia 17,2 proc., mergaičių – 8,7 proc. Higienos instituto 2016 m. atlikto tyrimo „Mokyklinio amžiaus vaikų sveikos gyvensenos tyrimas“ duomenimis, vaisius ar daržoves bent kartą per dieną valgo tik 4 iš 10 vaikų.

Vaikystė ir paauglystė – laikotarpis, kuriuo formuojasi sveikos gyvensenos įpročiai ir išmokstama gyventi sveikai. Todėl būtent šiuo laikotarpiu labai svarbu vaikams teikti teisingą informaciją apie sveiką mitybą ir jos svarbą organizmui. Nuo 2020 m. visuotinis mokinių, kurie mokosi pagal priešmokyklinio ugdymo ir pradinio ugdymo programas, nemokamas maitinimas nevertinant pajamų pradėtas teikti etapais: nuo sausio 1 d. nemokami pietūs skiriami mokiniams, kurie mokosi pagal priešmokyklinio ugdymo programą (toliau – priešmokyklinukams) savivaldybių pasirinktose bendrojo ugdymo mokyklose, taikančiose savitarnos principą, o nuo rugsėjo 1 d. teisė į nemokamus pietus suteikiama visiems priešmokyklinukams ir mokiniams, kurie mokosi pagal pradinio ugdymo programą pirmoje klasėje (toliau – pirmokams) visose mokyklose, įskaitant ikimokyklinio ugdymo mokyklas. Vyresni mokiniai turi teisę

⁴⁰ FOR, Report: "Family 500+" – program evaluation and proposed changes, 2019 m., <https://for.org.pl/en/publications/for-reports/report-family-500-program-evaluation-and-proposed-changes>

į nemokamą maitinimą, jeigu vidutinės pajamos vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės nei 187,5 Eur. 2020 m. sausio – rugsėjo mėnesiais nemokamą maitinimą mėnesį gavo apie 58,6 tūkst. mokinių. Nemokamą maitinimą nuo rugsėjo mėnesio gavo apie 90,4 tūkst. mokinių (25,9 proc. visų mokinių).

Bandomajame projekte – nuo 2020 m. sausio 1 d. skirti nemokamą maitinimą priešmokyklinukams bendrojo ugdymo mokyklose, taikančiose savitarnos principą – dalyvavo 51 savivaldybė (314 bendrojo ugdymo mokyklų). Projekte dalyvavo apie 5,2 tūkst. priešmokyklinukų (19,2 proc. visų mokinių, kurie mokėsi pagal priešmokyklinio ugdymo programą). Atlikus savivaldybių administracijų pateiktos informacijos dėl visuotinio priešmokyklinukų nemokamo maitinimo savivaldybių bendrojo ugdymo mokyklose analizę už 2020 m. sausio–kovo mėnesius, matyti, kad visuotinis mokinių nemokamas maitinimas mokyklose, kuriose buvo taikomas savitarnos principas, vertinamas teigiamai: ugdomi mokinių sveikos mitybos įpročiai ir valgymo kultūra; maistas yra sveikatai palankesnis ir įvairesnis; mažėja socialinė atskirtis ir mokinių diferenciacija (padeda išvengti vaikų iš nepasiturinčių šeimų stigmatizavimo). Siekiant, kad kuo daugiau mokinių dalyvautų sveikos mitybos ugdymo procese, nuo 2021 m. rugsėjo 1 d. nemokami pietūs mokykloje nevertinant šeimos pajamų skiriami ne tik priešmokyklinukams, pirmokams ir vyresnių klasių nepasiturinčių šeimų vaikams, bet ir visiems antrokams.

Mokinio reikmenims įsigyti (įskaitant prekių pirkimo pridėtinės vertės mokestį) skiriama 2 BSI dydžio (2020 m. – 78 eurų, 2021 m. – 80 eurų) suma vienam mokiniui per kalendorinius metus. Tai yra vienkartinė valstybės parama, skiriama prasidedant naujiems mokslo metams. Minėta suma nepasiturinčioms šeimoms, auginančioms mokyklinio amžiaus vaikus, yra nepakankama, nes mokiniui reikalingos ne tik kanceliarinės prekės, bet ir sportinė apranga, avalynė, o neretai ir mokyklinė uniforma. LSD duomenimis, pavyzdžiui, 2019–2020 m. vasario mėn., palyginti su 2018–2019 m. vasario mėn., vartojimo prekių ir paslaugų kainos per metus vidutiniškai padidėjo 2,5 proc.

Remiantis Valstybės kontrolės atlikto valstybinio audito ataskaita, 86 proc. asmenų (namų ūkių), kurie buvo vertinami atliekant atvejo tyrimą (tirti 426 atvejai 12-oje savivaldybių), 2018 m. nebuvo užtikrintas minimalių vartojimo poreikių dydis. Tai rodo, kad nepasiturinčioms šeimoms, ypač vaikų auginančioms šeimoms, kuriose skurdo rizikos lygis 2019 m. siekė 18,4 proc., svarbu didinti finansinę paramą, siekiant užtikrinti minimalių pajamų apsaugą.

1.3.4. Ribotos galimybės susirasti gyvenimui tinkamą būstą (plačiau ši priežastis nagrinėjama Socialinės sutelkties plėtros programoje)

Remiantis naujausiais Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau – EBPO) būsto prieinamumo duomenų bazėje (OECD Affordable Housing Database) pateikiamais duomenimis, Lietuvoje pagrindinėmis problemomis išlieka būsto rinkos trūkumai – nepriklausomai nuo būstų pertekliaus rinkoje vis dar egzistuoja namų ūkiai, kurie nėra tinkamai apgyvendinti⁴¹.

Iki šiol Lietuvoje nėra atlikta išsamios būsto prieinamumo analizės (pvz., būsto įsigijimo, jo nuomos galimybių, savivaldybės būsto bei socialinio būsto fondo plėtros poreikio), kuri padėtų identifikuoti būsto politikos formavimo problemas ir numatyti būsto prieinamumo vystymo kryptis.

Pažymėtina, kad šiuo metu vidutinė asmens (šeimos) socialinio būsto nuomos laukimo trukmė yra apie 7,7 metų. SPIS duomenimis, 2019 m. gruodžio 31 d. buvo 10966 asmenys (šeimos) (22078 šeimos nariai), laukiantys socialinio būsto nuomos, iš jų 1915 jaunu šeimų (17,5 proc. visų laukiančių asmenų (šeimų)) ir 966 gausių šeimų (9 proc. visų laukiančių asmenų (šeimų)). Kasmet vidutiniškai apie 1000 asmenų (šeimų) yra aprūpinami socialiniu būstu. SPIS duomenimis, per 2017–2019 metų laikotarpį vidutiniškai jaunos šeimoms buvo suteikti 180 socialinių būstų, t. y. vidutiniškai 16 proc. nuo visų asmenų (šeimų), gausioms šeimoms – 148 socialiniai būstai, t. y. vidutiniškai 13 proc. nuo visų asmenų (šeimų). Pažymėtina, kad būsto politika turi būti suderinta

⁴¹ <http://www.oecd.org/els/family/PH1-2-Housing-policy-objectives-and-obstacles.pdf>

su šalies urbanistine strategija (LR teritorijos bendrojo plano sprendiniais)⁴², t. y. skatinti būsto plėtrą gyvenamosios teritorijose, kuriose yra sukurta / kuriama socialinė ir inžinerinė infrastruktūra⁴³.

Būstas yra dar viena konkreti teisė, kurią apima Vaiko garantijos. Svarbu tai, kad šeima, auginanti vaikus, ne tik turėtų būstą, bet jis būtų tinkamas vaikams, pagal jų individualius poreikius. Jau minėto EK atlikto tyrimo, skirto parengti Vaiko garantijų mechanizmą, metu, focus grupių su pačiais vaikais metu buvo kalbama ir apie gyvenimo sąlygas, susijusias būtent su būstu. Vaikai pabrėžė, kad jiems yra svarbu, kad jų gyvenamoji aplinka skatintų vaikų socializaciją, būtų jauki. Neigiamai vaikai vertina perpildytą būstą, kai kartu gyvena didelis skaičius asmenų. Pvz., vienas iš vaikų *focus* grupės metu nurodė, kad jam dažnai tenka slėptis vonioje, kad turėtų bent kiek privatumo, nes jo namuose yra labai mažai erdvės. Didelę reikšmę turi ir gyvenamosios vietos aplinka – vaikams yra svarbu jaustis saugiai, o nerimą jiems kelia gyvenamoji aplinka/bendruomenė, kurioje daug smurto, nusikaltimų arba kurioje trūksta laisvalaikio, laiko praleidimo galimybių, nes tai neigiamai veikia vaikų socializaciją, didina socialinę atskirtį, turimą neigiamą poveikį ir vaikų mokymuisi. Neigiamai vaikų gerovę veikia ir būsto nuomos kainos, aukšti komunalinių paslaugų mokesčiai – tai taip pat didina vaikų nesaugumo jausmą. Vaikų nuomone, būtų svarbu, kad vyriausybės ne tik subsidijuotų skurdžius namų ūkius ar mažintų netiesiogines būsto išlaidas (pvz., mažinant ar kompensuojant komunalinių paslaugų mokesčius), bet ir kurtų sąžiningos būsto nuomos schemas (pvz., kai savivaldybės atlieka nepriklausomą būsto vertės nustatymą, kas apsaugo nuo nesąžiningų, padidintų būsto nuomos kainų) arba kurtų galimybes pažeidžiamoms grupėms gauti kreditą būstui. Todėl svarbu, kad kiekviena šalis sukurtų ir įgyvendintų bent minimalius standartus, kurie užtikrintų šeimų teisę į tinkamas būsto sąlygas. Tai turėtų apimti ir priverstinio iškeldinimo draudimą, neatlikus tinkamo situacijos išnagrinėjimo. Tais atvejais, kai iškeldinimo išvengti neįmanoma, turi būti sukurtos greitosios pagalbos priemonės kaip pvz., greitas perkėlimas į kitą gyvenamąją vietą, teikiant intensyvią socialinę paramą, tiek kiek ji reikalinga. Taigi, būsto problema yra daug platesnė nei tik netinkamos gyvenimo sąlygos ar benamystė, nes yra nemažai šeimų, kurios susiduria ir su kitais iššūkiais, pvz., laikinu apgyvendinimu, gyvenimu su giminaičiais, ir pan.

1.4. Neišplėtotas valstybės institucijų, savivaldybių ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimas šeimos politikos srityje

1.4.1. Stigmatizuotas požiūris į tam tikras šeimas (daugiavaikes, patiriančias socialinę riziką, neįgaliųjų) bei visuomenės nuostatų įtaka šeimoms.

Šeima, kuri nepajėgia įveikti iškilusių problemų, tampa pažeidžiama, neatlieka savo funkcijų ir labiau jaučia socialinės rizikos veiksnių įtaką. Tokiai šeimai būdingas sutrikęs bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas, jos neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo ir vystymosi. 2020 m. savivaldybių duomenimis, socialinė priežiūra buvo teikiama 10 656 šeimoms su 20 439 vaikais. Nustatyta, kad pagrindinės šeimų, patiriančių socialinę riziką, problemos yra susijusios su netinkamu gyvenimo būdu, nepozityviais šeiminių santykiais, individualiomis šeimos narių savybėmis, įpročiais, priklausomybėmis ir nepalankiais santykiais su aplinka. Neretai tokioje šeimoje vienas ar keli šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis medžiagomis, kai kada būna priklausomi nuo azartinių lošimų ar dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali ar nemoka prižiūrėti, auklėti vaikų, naudoja psichologinį smurtą, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą dažnai panaudoja ne šeimos interesams. Tokios šeimos statusas visuomenėje, pačios šeimos narių tarpusavio santykiai lemia vaikų elgesio, emocines ir mokymosi problemas, bendraamžių atstūmimą ir socialinių įgūdžių

⁴² Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano sprendiniuose numatytas 65 p. „Viešosiomis investicijomis remti tokią būsto politiką, kurioje skatinami integruoto būsto požiūriai, atsižvelgiant į švietimo, darbo, būsto ir sveikatos paslaugų ryšius (nefinansuoti būsto skatinančio miestų drieką ar suburbanizacijos procesus), užkertant kelią atskirčiai ir segregacijai. Skatinti įperkamo ir darnaus būsto įrengimą miestų dalyse su tinkama socialine infrastruktūra kuriant mišrius gyvenamuosius rajonus, kurių bendruomenės puoselėja socialinę sanglaudą., <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

⁴³ Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, žiūrėti 66.6. sprendinį <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2021/07/LR-BP-SPRENDINIU-DOKUMENTAS-0616.pdf>

trūkumą. Nesėkminga socializacija vaikystėje ir paauglystėje (patirtas smurtas, neišsivystęs saugumo jausmas, išgyventos netektys, emocinių santykių stoka) sąlygoja asmenybių ir būsimą šeimyninio gyvenimo modelio formavimąsi, taip patenkant į tam tikrą „užburto ratą“.

Išskiriami du pagrindiniai sunkumai, su kuriais susiduria šeimos, patiriančios socialinę riziką – socialinių įgūdžių neturėjimas ir stigmatizuotas visuomenės požiūris į tokia socialinę riziką patiriančias šeimas ir į jų problemas. Šeimos, patiriančios socialinę riziką, visuomenėje yra ignoruojamos, jų problemos atlaidžiai paliekamos spręsti tik tam tikrų institucijų darbuotojams ir specialistams. Tokiose šeimose kylančios problemos dažniausiai yra kompleksinės. Pagrindinė ir efektyviausia pagalba šeimoms, patiriančioms socialinę riziką – įvairių institucijų bendradarbiavimas ir komandinis darbas, į pagalbos procesą įtraukiant vietos bendruomenes, nevyriausybinės organizacijas ir valstybės institucijas.

2017 m. Lietuvos negalios draugijos atliktas tyrimas „Neįgaliųjų ir kitų visuomenės narių nuomonės apklausa, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“⁴⁴ atskleidė, kad pusė respondentų teigė, kad visuomenė vis dar nedraugiška neįgaliesiems, kad asmenys su negalia vis dar sulaukia daug netinkamo aplinkinių dėmesio, replikų, diskriminacijos. Diskriminacija pasireiškia visose srityse: darbo aplinkoje, mokslo įstaigose, medicinos, sporto, kultūros, bendravimo, transporto, kelionių ir kitose srityse. Daugiau nei du trečdaliai respondentų teigia, kad vaikai su negalia labiau patiria diskriminaciją lyginant su vaikais neturinčiais negalios. Tai du kartus daugiau, nei moterų su negalia atveju, kas atskleidžia, kad įvairių sociodemografinių charakteristikų respondentai žymiai jautriau suvokia vaikų su negalia diskriminaciją. Švietimo sistema, sporto ir laisvalaikio sritys yra labiausiai dėmesio reikalaujančios, siekiant pagerinti vaikų su negalia padėtį.

Svarbu paminėti, kad prie visuomenės nuomonės apie asmenis su negalia formavimo didžiąja dalimi prisideda viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje pateikiama informacija. 2017 m. Lietuvos neįgaliųjų forumo ir Lietuvos žurnalistikos centro atliktas tyrimas „Viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje pateikiamos informacijos apie neįgaliuosius bei jų integraciją analizė ir vertinimas“⁴⁵ atskleidė, kad žiniasklaidos dėmesys su neįgaliaisiais susijusiai tematikai yra palyginti menkas – per beveik 6 stebėsenos mėnesius Lietuvos žiniasklaidoje su neįgaliaisiais susijusių publikacijų pasirodė tiek, kiek publikuojama viename interneto dienraštyje per 8-9 dienas (3357 publikacijos), neįgaliųjų klausimai publikacijose minėti epizodiškai. Didžiojoje daugumoje (net 70 proc. visų atvejų) stebėtų straipsnių ir reportažų kalbama apie asmenis su negalia ar negalią apskritai, neišskiriant neįgalumo rūšies. Tokia tendencija rodo, jog dominuojantis asmenų su negalia vaizdavimo būdas neprisideda prie geresnio visuomenės informavimo apie neįgaliuosius kaip labai kompleksiską ir įvairialypę grupę. Pažymėtina, kad psichikos negalia dažniau už kitas buvo aprašoma neigiamam kontekste (beveik 36 proc. straipsnių, kur minima psichikos negalia). Negalia kaip bendra kategorija dažniausiai minima neutraliai ir epizodiškai, tai rodo, kad populiariausias negalios apibūdinimo tipas yra mažiausiai informatyvus. Bendras asmenų su negalia įvaizdžio balansas yra labiau neigiamas: 55 proc. straipsnių žmonės su negalia vaizduoja neigiamai arba neigiamame kontekste, 45 proc. – teigiamai arba teigiamame kontekste.

Šeima yra labai sena ir lėtai kintanti žmonių santykių forma, tačiau ją įtakoja pasaulyje vykstantys ekonominiai, politiniai, socialiniai, nacionaliniai bei kultūriniai procesai. Šiuolaikinėje visuomenėje ryškiai ir greitai kinta vertybinės nuostatos, tokios kaip atsakomybė už kitą žmogų, atvirumas skirtingų pasaulėžiūrų derinimui, gebėjimas kurti sveikus ir stiprius santykius, mokėjimas ir noras derinti skirtingus poreikius, ryškėja tendencija orientotis į individualias vertybes, į savirealizaciją ir pasitenkinimą savimi. Tuo pačiu, atsiranda ir nauji reikalavimai, susiję su didesniu dėmesiu pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimui ir apsaugai (lygių galimybių, asmens laisvo pasirinkimo svarba ir kt.). Visa tai suponuoja naujus reikalavimus, o kartu ir iššūkius šeimai. Savirealizacijos siekiai atsispindi ir šeimos narių tarpusavio santykiuose, įtakodami šeimos gyvenimo formas ir kokybę. Tai rodo alternatyvių šeimyninio gyvenimo formų plitimas, nepilnų šeimų gausėjimas, dažni santuokos nutraukimai.

⁴⁴ <http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/tyrimai/tyrimai-2017-m/>

⁴⁵ <http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/tyrimai/tyrimai-2017-m/>

Keičiantis visuomenės gyvenimo sąlygoms, veiklos galimybėms ir prioritetams, kinta šeimos vaidmuo individo gyvenime ir santykiai tarp šeimos narių. Įsigali naujos nuostatos bei elgsena šeimos kūrimo ir jos stabilumo atžvilgiu (ankstyvas vedybas, šeimos kūrimą tuokiantis bei aukštą santuokų lygį, ankstyvą pirmų vaikų gimdymą ir t.t.) pamažu keičia modernios šeimos bruožai. Šeimos kūrimas, vaikų gimdymas atidedamas vėlesniam laikui, auginama mažai vaikų, vis dažnesni tampa savanoriškos bevaikystės atvejai. Kinta gyventojų vedybinė elgsena (mažėja santuokų, tuokiamasi vyresnio amžiaus, dažnėja skyrybų, daugėja viengungių). Vis didesnę socialinę pripažinimą įgyja ir yra praktikuojamos neregistruotos santuokos (kohabitacija). Daugiau laiko praleidžiama studijuojant, ieškant saviraiškos galimybių, siekiant įsitvirtinti profesinėje srityje. Taip pat didėja turiningo laisvalaikio ir poilsio poreikiai. Atitinkamai derinama šeimos kūrimo ir prokreacinė elgsena.

LSD duomenimis 2020 m. užregistruotos 15 200 santuokos (2019 m. – 19 502 santuokos, o 2018 m. – 19 734 santuokos), santuokų skaičius, palyginti su 2019 m., sumažėjo 22,1 proc. 2020 m. ištuokas įregistravo 7400 poros (2019 m. – 8683 poros, o 2018 m. – 8640 poros). 2020 m. ištuokas įregistravo 1283 poromis mažiau, nei 2019 m. (14,9 proc.). Po ištuokos su vienu iš tėvų 2020 m. liko gyventi 6118 vaikai (0–17 m. amžiaus). 2018 m. LSD duomenimis, vidutinė buvusios santuokos trukmė buvo 12,8 metų. Apie penktadalis (18,2 proc.) susituokusiųjų išsituokė pragyvenę santuokoje beveik 10 metų, 12,1 proc. – antrąjį vedybinio gyvenimo dešimtmetį, beveik 5 proc. – pragyvenę santuokoje ilgiau nei 25 metus. Švietimo proceso metu nėra pakankamai stiprinamas požiūris į atsakingą tėvystę ir motinystę, tėvystės ir motinystės papildomumą, pagarbą gyvybei ir žmogaus orumui, žinių apie moterų ir vyrų lygioms teises ir galimybes sklaidai, stereotipų šalinimą bet kuriuo jo gyvenimo etapu. Visuomenėje matomos tik pavienės iniciatyvos, pvz., tėvų konsultavimas vaikų auklėjimo ar sutuoktinių tarpusavio santykių klausimais. Trūksta vieningos, darnios, funkcionalios sistemos, apimančios tiek suaugusius asmenis, tiek vaikus kaip būsimus sutuoktinius ir tėvus, kurioje derėtų ir švietimo, ir sveikatos apsaugos, ir teisėtvarkos, ir visuomenės informavimo institucijų veiksmai šeimos stiprinimo srityje.

1.4.2. Sprendimus priimančių institucijų bendradarbiavimo stoka

Teikiama pagalba šeimai turi būti kompleksiška, lanksti, atitinkanti individualius šeimos poreikius. Siekiant, kad šeimos politika būtų nukreipta į veiklas, kurios būtų efektyviausios šeimos gerovei plėtoti, šeimos politika turi būti formuojama ir grindžiama žiniomis, faktais ir įrodymais, nes netinkama pagalba šeimai gali turėti ilgalaikių neigiamų pasekmių šeimos ir vaiko gerovei, jo sveikatai. Lietuvos Respublikos šeimos stiprinimo įstatyme (toliau – Šeimos stiprinimo įstatyme) yra įtvirtinti dalyvavimo, tikslingumo, solidarumo principai, pabrėžiantys, kad pagalba ir parama šeimai teikiama tikslingai, atsižvelgiant į jos poreikius, skatinant šeimos pastangas pačiai savarankiškai veikti, akcentuojant, kad su šeimomis susiję klausimai sprendžiami bendradarbiaujant su šeimomis ir derinant juos su šeimų organizacijų atstovais. Tačiau šeimų organizacijos ne visada turi galimybę tuo pasinaudoti. Viena iš menko šeimų įsitraukimo į sprendimų priėmimo procesus priežasčių – sprendimus priimančių institucijų uždarumas. Pasigendama nuoseklios sprendimus priimančių institucijų komunikacijos su vietos bendruomenėmis bei šeimų, ar su šeimomis dirbančiomis nevyriausybinėmis organizacijomis, ypač vietos savivaldos lygmeniu. Nors 2017 m. priimtame Šeimos stiprinimo įstatyme įtvirtinta, kad valstybės ir savivaldybių institucijos šeimos stiprinimą įgyvendina, pasitelkdamos šeimų organizacijas, su šeimomis dirbančias organizacijas, tačiau tiek valstybės tiek savivaldybių institucijose dar ne visada laikomasi šių nuostatų, rengiant ir priimant sprendimus, susijusių su parama šeimai bei šeimos gerovės stiprinimu. Tai sąlygoja nepakankamas šiame įstatyme įtvirtintų dalyvavimo („su šeimomis susiję klausimai sprendžiami bendradarbiaujant ir derinant juos su šeimų organizacijų atstovais“) bei solidarumo („šeimos stiprinimas įgyvendinamas, parama ir pagalba šeimai teikiama jungiant valstybės ir visuomenės bei visų jų grandžių pastangas“) principų, raginančių su šeimomis susijusius klausimus spręsti bendradarbiaujant su šeimomis ir derinant su šeimų organizacijų atstovais, svarbos supratimas. Be to, institucijų, rengiančių bei įgyvendinančių su šeimomis susijusius sprendimus lygmeniu nepakanka organizacinių bei metodinių instrumentų, padedančių plėtoti bendradarbiavimą su šeimų ir/ar su šeimomis dirbančiomis organizacijomis. Ne visose savivaldybėse yra įsisteigusios šeimos tarybos, kurios galėtų svariai padėti įgyvendinti šeimos stiprinimo funkcijas ir stiprinti savivaldybės institucijų ar įstaigų ir šeimų organizacijų bei su šeimomis dirbančių organizacijų bendradarbiavimą vietos savivaldos lygmeniu. Mažai dėmesio skiriama sprendimus priimančių institucijų darbuotojų kompetencijų bei nuostatų dėl

bendradarbiavimo su nevyriausybiniais sektoriumi, dirbančių šeimos gerovės srityje stiprinimui. Taip pat pasigendama aiškios ir suprantamos informacijos apie tai, kaip šeimų, ar su šeimomis dirbančios NVO gali įsitraukti į sprendimų priėmimą tiek vietos savivaldos, tiek nacionaliniu lygmeniu.

1.4.3. Šeimų nevyriausybinių organizacijų lyderystės ir dalyvavimo sprendimų priėmime skirtingi gebėjimai

Šeimos stiprinimo įstatyme įtvirtinti dalyvavimo, tikslingumo, solidarumo principai, kuriuos taikant pagalba ir parama šeimai teikiama tikslingai, atsižvelgiant į jos poreikius, šeima skatinama savarankiškai veikti, akcentuojant, kad šeimos problemos sprendžiamos bendradarbiaujant su šeimų organizacijų atstovais. Tačiau šeimų organizacijos ne visada gali padėti. NVO aktyviai dalyvauti sprendimų priėmime, ypač vietos savivaldos lygmeniu neretai trukdo ir lyderystės, kompetencijų, žinių ir informacijos dalyvauti sprendimų priėmime stoka. Nepakanka inovatyvių metodinių priemonių, padedančių stiprinti šių organizacijų institucinius gebėjimus, kurti sėkmingos partnerystės ryšius tarp NVO ir vietos valdžios institucijų bei skatinti efektyvų bendradarbiavimą tarp pačių NVO.

1.5. Dėmesio sveikatai, naudingų įpročių, vertybių ir elgesio formavimui trūkumas

1.5.1. Visuomenės sveikos gyvensenos įgūdžių trūkumas (plačiau ši priežastis nagrinėjama Sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programoje)

Šeimos gyvenimo kokybė priklauso ir nuo šeimos narių sveikatos, tačiau visuomenėje vyrauja pasyvus gyventojų požiūris į savo sveikatą, menkas visuomenės aktyvumas, iniciatyvumas sveikatos apsaugos srityje. Vienas iš svarbių rodiklių, rodantis šeimos sveikatos būklę – sveiko gyvenimo trukmė. Remiantis Eurostato duomenimis⁴⁶, 2018 m. vyrų sveiko gyvenimo trukmė buvo 56,3 m., o moterų nuo 59,1 m., ir vis išlieka mažesnė, negu ES šalių vidurkis, kuris 2018 m. sudarė atitinkamai vyrų – 63,4 m., o moterų – 63,8 m. Svarbu ir tai, kad vyrų sveiko gyvenimo trukmė išlieka 2,8 m. trumpesnė nei moterų (2018 m.). Viena iš priežasčių, kodėl Lietuva atsilieka nuo kitų ES valstybių narių – mažas fizinis aktyvumas. 2018 m. paskelbtais Euro barometro⁴⁷ duomenimis, Lietuvoje niekada nesimankština 51 proc. gyventojų (ES vidurkis – 46 proc.) – tai beveik 4 kartus daugiau nei, pvz., Suomijoje, kur niekada nesimankština 13 proc., Švedijoje – 15 proc., Danijoje – 20 proc. gyventojų. Higienos instituto atliktas kiekybinis tyrimas „Jaunimo gyvensena ir kai kurie sveikatos priežiūros paslaugų aspektai“⁴⁸ išryškino, kad Lietuvoje tik trečdalis jaunų žmonių užsiima fizine veikla pagal PSO rekomendacijas ir beveik penktadalis vyrų neužsiima jokia fizine veikla. Minėtas tyrimas atskleidžia ir tai, kad bent kartą per dieną daržovių ir vaisių valgo tik kas trečias vyras ir kas antra moteris. Dažnai pamirštama ir apie emocinę sveikatą – vis dar vyrauja baimė ir neigiamas požiūris į savo šeimos problemų atskleidimą, kalbėjimą apie jas, siekį atvirai spręsti kylančius emocinius sunkumus šeimoje, nesutarimus, konfliktines situacijas. Higienos instituto 2018 m. atliktas „Suaugusiųjų gyvensenos tyrimas“⁴⁹ atskleidė, kad tik 58,1 proc. Lietuvos gyventojų jaučiasi laimingi ir labai laimingi. Trūksta priemonių ir galimybių, skatinančių šeimų rūpestį sveika gyvensena ir siekį, kad sveika gyvensena taptų prioritetine kiekvieno šeimos nario vertybe.

1.5.2. Jaunimo žinių apie lytiškumą trūkumas

Nepakankamai išplėtoti pagalbos mechanizmai jauniems žmonėms pradėjantiems savarankišką gyvenimą ir paslaugos, didinančios jaunų žmonių kompetencijas šeimos kūrimo srityje. Trūksta konsultacijų padedančių spręsti reprodukcinės sveikatos ir šeimos planavimo problemas. Todėl svarbu sveikatos priežiūros sistemoje daugiau dėmesio skirti nevaisingumo priežasčių prevencijai ir įgyvendinti priemones, padedančias išlaikyti vaisingumą. Taip pat svarbu daugiau dėmesio skirti lytiniam jaunimo ugdymui bei rizikingo seksualinio elgesio ir lytiškai plintančių ligų prevencijai.

⁴⁶ <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

⁴⁷ https://ec.europa.eu/sport/news/2018/new-eurobarometer-sport-and-physical-activity_en

⁴⁸ http://www.hi.lt/uploads/pdf/projektai/Ivykdyti%20projektai/2019/122.jaunimo_gyvensena_ataskaitos_santrauka.pdf

⁴⁹ http://www.hi.lt/uploads/pdf/padaliniai/GYVENSENA/2018_m._gyvensenos_suvestine-ataskaita.pdf

Netinkamas elgesys su vaikais susijęs su fiziniu sužalojimu, augimo sulėtėjimu, nutukimu, nerimu, depresija, potrauminio streso sindromu bei ilgalaikėmis pasekmėmis – sulėtėjusia raida ir nepakankamais socialiniais ir edukaciniais įgūdžiais. Vaikai, kurie patyrė netinkamą elgesį kūdikystėje ir vaikystėje, paauglystėje būna dažniau linkę į alkoholio ir narkotikų vartojimą; nusikalstamą veiką; rizikingą seksualinę elgseną bei smurtą.

Šiuo metu jauniems žmonėms trūksta nuoseklių lytinio švietimo, pozityvios tėvystės ir lygių galimybių skatinimo programų.

Pasak Lietuvos mokslininkų⁵⁰, pastebimas paauglių (15-19 amžiaus grupė) nėštumų ir gimdymų skaičius, lyginant su ES vidurkiu 2001 m. ir 2015 m., sumažėjo nuo 16,6 (2001 m.) iki 10,8 (2015 m.) atvejų tūkstančiui gyventojų. Duomenys rodo, kad 2015 m. 17 iš 28 ES valstybių nepilnamečių nėštumų ir gimdymų rodiklis buvo mažesnis nei ES vidurkis, o virš ES vidurkio atsidūrė šios šalys: Bulgarija (41,3), Rumunija (36,6), Slovakija (24,6), Vengrija (23,1), Latvija (18,1) ir Lietuva (14,2). Taigi, 2015 m. duomenimis, Lietuvoje 1 tūkst. 15-19 amžiaus moterų teko 14,2 kūdikio (ES vidurkis – 10,8). Tuo tarpu ES šalyse su mažiausiais rodikliais skaičiai daugiau nei keturis kartus mažesni: Nyderlandai (3,2), Danija (3,4), Švedija (4,5) ir Kipras (4,9). Ši statistika parodo, kad Lietuvoje vis dar yra aktualios lytinio švietimo priemonės jauniems žmonėms. Daug vaikų Lietuvoje auga šeimose, kurios stokoja tėvystės įgūdžių, dėl ko daugėja vaiko nepriežiūros atvejų. Todėl, labai svarbu, kad su šeimomis, turinčios socialinės rizikos veiksnių, tikslingai būtų pradėdama dirbti jų įgūdžių ir elgsenos keitimo prasme jau nėštumo metu ir po gimdymo. Tai sukurs prielaidas užtikrinti sveiką naujagimio gyvenimo pradžią bei tolygios raidos galimybes su kitais vaikais.

Lietuvos moksleivių sąjungos 2015 m. atliktos apklausos duomenimis (apklausti 897 Lietuvos mokiniai)⁵¹ tik 16 proc. mokinių vertina lytiškumo ugdymą savo mokykloje gerai ar labai gerai.

Pasak EK, PSO, UNICEF, UNESCO, UNAIDS, UNWomen UNFPA lytiškumo ugdymo programos (ir jų trūkumas) turi įtakos šiems rodikliams⁵²: 1) lyčių lygybė; 2.) smurtas prieš moteris ir artimo partnerio smurtas; 3) LGBT+ diskriminacija ir patyčios; 4) ŽIV ir lytinio keliu plintančios infekcijos (LPI).

Pagal lyčių lygybės indeksą, Lietuva turi 56,3 iš 100 balų. Lietuva užima 22 vietą ES ir jos rezultatas yra 11,6 mažesnis už ES balą.⁵³

Pagal rodiklį „Moterys, patyrusios fizinį ir (arba) seksualinį smurtą iš esamo ir (arba) ankstesnio partnerio ar bet kurio kito asmens nuo 15 metų“⁵⁴ Lietuva žemiau yra negu ES vidurkis (ES vidurkis – 8 proc., LT – 11 proc.).

Tyrimai rodo, kad daugiau nei pusė LGBT+ mokinių mokyklose patiria patyčias arba sulaukia neigiamų komentarų, dėl to, kad yra LGBT+ (66 proc. respondentų)⁵⁵.

Svarbu pažymėti, kad dauguma užsikrėtusiųjų chlamidioze ir gonorėja yra jauni (20–34 metų amžiaus)⁵⁶.

Lietuvoje heteroseksualinio perdavimo ŽIV atvejų skaičius smarkiai išaugo. Perdavimas dėl švirkščiamųjų narkotikų vartojimo Lietuvoje yra 40 proc.⁵⁷

⁵⁰ Tretjakova, V., Pociūtė-Sereikienė, G., Ubarevičienė, R., (2018) „Paauglių kūdikių gimstamumo tendencijos: Europos sąjungos kontekstas ir regioninė diferenciacija Lietuvoje“.

⁵¹ Lytiškumo ugdymas mokyklose. Mokinių poreikiai. (2015) Lietuvos moksleivių sąjungos tyrimas

⁵² . UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UNWOMEN, WHO, UNESCO, 2018. “International Technical Guidance on Sexuality Education: An evidence-informed approach.” , UNESCO, 2015. “Emerging Evidence, Lessons and Practice in Comprehensive Sexuality Education: A Global Review.”, UNFPA, 2010. “Comprehensive Sexuality Education: Advancing Human Rights, Gender Equality, and Improved Sexual and Reproductive Health.”, European Parliament. Directorate-General for Internal Policies: Policy Department C: Citizen’s Rights Constitutional Affairs. 2016. “Women’s rights and gender equality. Sexual and reproductive health rights.”, European Parliament. Directorate-General for Internal Policies: Policy Department C: Citizen’s Rights Constitutional Affairs. 2013. “Policies for Sexuality Education in the European Union.”

⁵³ European Institute for Gender Equality, 2020. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/country/LT>

⁵⁴ European Union agency for fundamental rights, 2014. Violence against women: an EU wide survey, main results

⁵⁵ Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Agentūros (FRA) LGBT+ tyrimas, 2019

⁵⁶ Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, LR Sveikatos apsaugos ministerija, 2019

⁵⁷ European centre for disease prevention and control, WHO, 2019

1.5.3. Žalingų įpročių (psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo) paplitimas (plačiau ši priežastis nagrinėjama Sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programoje)

Sveikatą blogina žalingi įpročiai – alkoholio, tabako, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimas, kurie tampa daugelio socialinių problemų priežastimi. LSD duomenimis 2017 m.⁵⁸ vienam 15 metų ir vyresniam šalies gyventojui teko 11,1 litro suvartoto absoliutaus (100 proc.) alkoholio. Vienam 15 m. ir vyresniam šalies gyventojui teko 1145 cigaretės, įgytos mažmeninėje prekyboje ir maitinimo įmonėse. Aktuali ir narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problema. Net penktadalis vyrų ir dešimtadalis moterų per savo gyvenimą yra bandę narkotinių ar psichotropinių medžiagų, kas trečias vyras rūko kasdien bei vartoja alkoholinius gėrimus bent kartą per savaitę.

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2016 m. atlikto tyrimo duomenimis 12 proc. 15–64 metų Lietuvos gyventojų nurodė bent kartą gyvenime vartoję kokių nors narkotinių medžiagų.

1.6. Klaidingos, neišsamios vaiko teisių žinios visuomenėje ir praktinio įgyvendinimo iššūkiai

1.6.1. Silpnos skirtingų sričių specialistų kompetencijos vaiko teisių srityje ir bendradarbiavimo stoka

Vaiko teisių apsaugos sistema Lietuvoje turėjo keletą reformų – keitėsi galimų vaiko teisių pažeidimų nagrinėjimas, atsirado įvairių naujovių (kaip mobiliosios komandos, atvejo vadyba, kt.), sistema tapo centralizuota. Tačiau tuo pačiu, lieka aktualūs ir tam tikri iššūkiai – dėl nuolatinių pokyčių, kurie įvyko per trumpą laikotarpį (vaiko teisių apsaugos sistema buvo centralizuota 2018 m. liepos 1 d., tačiau 2019 m. vėl įvyko eilė pakeitimų, kurie įsigaliojo nuo 2020 m. sausio 1 d.), todėl išlieka poreikis stiprinti vaiko teisių apsaugos specialistų profesines kompetencijas, toliau formuoti vieningą vaiko teisių apsaugos praktiką, mokyti vaiko teisių apsaugos specialistus tinkamai taikyti galimų vaiko teisių pažeidimų nagrinėjimui skirtus instrumentus, kt. Auga poreikis peržiūrėti esamus procesus vaiko teisių apsaugos sistemos srityje, juos kompiuterizuoti, perkelti į informacinę erdvę, siekiant lengvinti vaiko teisių apsaugos specialistų darbą, ypatingai susijusį su dokumentacijos pildymu. Atitinkamai, kyla poreikis užtikrinti ir tinkamą renkamų duomenų apsaugą. Be to, vaiko teisių apsaugos specialistų darbą apsunkina ir tai, kad išlieka neigiamas visuomenės požiūris į vaiko teisių apsaugos sistemą. Visa tai sudaro poreikį stiprinti vaiko teisių apsaugą, ne tik plėtojant vaikams ir šeimoms būtinas paslaugas, ankstyvosios intervencijos mechanizmus, bet ir stiprinant pačių vaiko teisių apsaugos specialistų kompetencijas bei šviečiant visuomenę apie vaiko teises.

Trūksta aiškių bendradarbiavimo mechanizmų ir nuoseklios partnerystės stoka tarp vaiko teisių apsaugos specialistų ir atvejo vadybininkų, taip pat ir kitų įstaigų, kurios svarbios užtikrinant vaiko teises – mokyklų, sveikatos priežiūros įstaigų, policijos, kt. Iš dalies, šios priežastys yra susijusios su tuo, kad dar tik formuojama darbo praktika (atvejo vadyba Lietuvoje veikia tik nuo 2018 m. liepos mėn.; vaiko teisių pažeidimų vertinimo instrumentai taip pat keitėsi kelis kartus). Kartu, trūksta suvokimo, kad vaiko teisių užtikrinimas ir apsauga apima visas sritis – tiek socialinę, tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos, ir kt. Tik šių sistemų bendras darbas ir problemų sprendimas gali užtikrinti sėkmingą vaiko teisių pažeidimų prevenciją ir sprendimą. Tačiau vaiko teisių apsaugos specialistai dažnai gauna pranešimus ir dėl tokių atvejų, kaip pvz., vaikų muštynės mokyklose, ar pan. Tai rodo, kad trūksta suvokimo, kas yra vaiko teisės, kaip kiekvienoje srityje užtikrinamos vaiko teisės, kada turi reaguoti vaiko teisių apsaugos tarnybos, o kada problemas turi spręsti kitų sričių specialistai, kaip jie užtikrina vaiko teises.

Trūksta aiškaus reglamentavimo, kokių specifinių žinių ir gebėjimų būtina vaiko teisių apsaugos specialistams ir nuoseklios sistemos, kuri šias kompetencijas ugdytų. Nagrinėjant vaiko teisių apsaugos specialistų funkcijas, nepakanka turėti tik socialinį ar teisinį išsilavinimą, būtinos yra tam tikros specifinės žinios ir kompetencijos, kaip pvz., vaiko nuomonės išklausa, bendravimas su specialiuoju poreikiu ar vaikais su negalia, smurto atpažinimas, geriausių vaiko

⁵⁸ <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=7641100>

interesų praktinis įgyvendinimas, kt. Šiuo metu trūksta aiškaus vaiko teisių apsaugos specialistų ir jų kompetencijų portfelio, taip pat, aiškių ir nuoseklių mokymų pagal tokio pobūdžio portfelį, aiškaus ir nuoseklaus vaiko teisių apsaugos specialistų kompetencijų įgijimo modelio.

1.6.2. Vaikų dalyvavimo svarbos suvokimo ir vaikų, šeimų, skirtingų sričių specialistų žinių bei gebėjimų, kaip užtikrinti kokybišką vaikų dalyvavimą, priimant sprendimus skirtingais lygmenimis, stoka

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (toliau – Konvencija) pabrėžia, kad vaikai turi teisę išsakyti savo nuomonę klausimais, kurie turi tiesioginę ir (ar) netiesioginę įtaką jų gyvenimui, ir dalyvauti priimant sprendimus įvairiais lygmenimis (šeimoje, mokykloje, bendruomenėje ir kt.). Vaiko nuomonės išklauskymas įtvirtintas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (toliau – VTAPI). Nustatyta, kad vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklauskytas visais su juo susijusiais klausimais ir į vaiko nuomonę, įvertinus jo amžių ir brandą, turi būti atsižvelgiama, jeigu tai neprieštarauja vaiko interesams. Vaikas turi būti išklauskytas tiesiogiai, o jeigu tai neįmanoma, – per vaiko atstovą pagal įstatymą ar per įstatymu nurodytus asmenis. Vaiko teisė būti išklauskytam įstatymu garantuojama sukuriant aplinką, leidžiančią vaikui pasinaudoti šia teise, suteikiant būtiną informaciją, patarimų, atsižvelgiant į jo amžių ir brandą, pagal galimybes pasitelkus specialių žinių turinčius asmenis, kai tai būtina (VTAPI 11 str.). Būtina užtikrinti vaikų dalyvavimą socialinėje srityje ir vaiko teisių apsaugos srityje sprendžiant klausimus, susijusius su globa ir įvaikinimu, paslaugų planavimu, teikimu ir vertinimu, galimų vaiko teisių pažeidimų nagrinėjimu, taip pat ir bendrai, sudarant sąlygas vaikams dalyvauti sprendžiant bendrąsias valstybės problemas vaiko gerovės ir vaiko teisių apsaugos srityje. Svarbus ir vaikų dalyvavimas priimant sprendimus kitose srityse, pvz., švietimo, sveikatos, teisingumo, kt. Tačiau atlikti tyrimai rodo, kad vaikai ir jauni žmonės mano, jog jų nuomonė vertinama mažiau nei suaugusių asmenų. Pvz., organizacijos „Gelbėkit vaikus“ 2017 m. atlikto tyrimo „Jaunas balsas“ rezultatai parodė, kad didžioji dalis apklausose dalyvavusių vaikų mano, kad vaikai neturi pakankamai galimybių išsakyti savo nuomonę jiems rūpimais klausimais, ypač kai kalbama apie politikus ir asmenis, priimančius sprendimus. Taip pat vaikai mano, kad šie asmenys turėtų būti aktyvesni, klausti vaikų ir jaunų žmonių nuomonės, prieš priimdami jiems svarbius ir su jais susijusius sprendimus. Vaikų įtraukimas į sprendimų priėmimą dažnai būna formalus, neužtikrinamos tinkamos sąlygos tokiam dalyvavimui, pvz., parengiant vaikams informaciją nagrinėjamaiais klausimais, kuri suteiktų jiems daugiau galimybių aktyviai dalyvauti.

Trūksta priemonių (visose sistemose), kurios užtikrintų tinkamą praktinį vaikų parengimą dalyvavimui sprendimų priėmime, pvz., vaikams nėra paruošiama medžiaga, susijusi su nagrinėjamu klausimu vaikams suprantama kalba, nėra paaiškinamas dalyvavimo procesas, nėra atsakoma į vaikų klausimus ir pan.; su vaikais dirbantys specialistai stokoja kompetencijų, kaip įtraukti vaikus į sprendimų priėmimą, kaip tinkamai išklausti jų nuomonę. Trūksta suvokimo, kad visi specialistai, dirbantys su šeima ir (ar) vaikais turi gebėti užtikrinti vaikų dalyvavimą, pvz., nagrinėjant raštus iš savivaldybių administracijų dėl vaiko laikinosios priežiūros nustatymo vaiko tėvų ar kitų jo atstovų pagal įstatymą prašymu, daugiausia klausimų yra užduodama apie tai, kodėl turi būti išklauskoma ir vaikų nuomonė, kaip ją išklausti, nurodoma, kad specialistai neturi tokių gebėjimų, vyrauja nuomonė, kad tą turėtų daryti tik vaiko teisių apsaugos specialistais. Žemas pažeidžiamų vaikų grupių įtraukimas į sprendimų priėmimą, kadangi šių vaikų pasiekimas, paruošimas yra dar sudėtingesnis, pvz., vaikų iš globos sistemos, iš socialinę riziką patiriančių šeimų, tautinių mažumų, romų tautybės vaikai ir pan.

1.6.3. Fragmentiškas vaikų, šeimų ir visuomenės informavimas ir švietimas vaiko teisių klausimais

Konvencijos 42 str. nurodo, kad Konvencijos valstybės dalyvės įsipareigoja tinkamais ir veiksmingais būdais plačiai informuoti apie Konvencijos principus ir nuostatas tiek suaugusiuosius, tiek vaikus. Tinkama, išsami ir teisinga informacija apie vaiko teises, jų praktinį įgyvendinimą užtikrina tiek pagarbos vaikui kaip aktyviam teisių turėtojui ir savo gyvenimo dalyviai formavimą visuomenėje, tiek padeda apsaugoti vaikus nuo įvairių grėsmių, tokių kaip smurtas (apimant fizines bausmes), įvairus išnaudojimas, socialinė atskirtis ir pan. Šiuo metu, nepaisant teigiamų pokyčių, vis dar pastebimos fragmentiškos visuomenės žinios apie vaiko teises ir bendrai, žmogaus teises. Tradiciškai vaikai daugelyje visuomenių laikomi tėvų nuosavybe, pasyvūs ir priklausomi nuo suaugusiųjų, negalintys daryti įtakos savo gyvenimui, o dažnai šalyse plinta grėsminga klaidinga nuomonė, kad vaikai turi per daug teisių, kad nesilaiko, nesupranta savo pareigų, nors tai tik rodo suaugusiųjų ir bendrai, visuomenės žemą žinių stoką vaiko teisių srityje. Žinių stoka pastebima ir platesniu mastu,

pvz., sprendžiant su vaikais susijusias aktualias problemas, tokias kaip pvz., smurto prieš vaikus ir pačių vaikų tarpe paplitimas, vaikų skurdas ir socialinė atskirtis, vaikų teisių užtikrinimas teisingumo sistemoje ir pan., yra laikomasi požiūrio, kad šie iššūkiai yra socialinės sistemos problemos. Tokiu būdu, kyla reikšminga grėsmė, kad minėtos ir kitos problemos nebus sėkmingai išspręstos, nes trūksta supratimo, kad tiek šių problemų priežastys, tiek sprendimai reikalauja horizontalaus požiūrio. Pvz., Vaiko garantijų sistema pabrėžia, kad norint reikšmingai kovoti su vaikų skurdu ir socialine atskirtimi, ypatingai kalbant apie labiausiai pažeidžiamas vaikų grupes, būtina užtikrinti galimybes visiems vaikams naudotis 5 pagrindinėmis teisėmis ir su jomis susijusiomis paslaugomis, t. y., sveika mityba, tinkamas būstas, ikimokyklinis (ankstyvasis) ugdymas ir priežiūra, švietimas ir kokybiškos sveikatos paslaugos. Taigi, pabrėžiama, kad skurdo ir socialinės atskirties mažinimas įmanomas tik tuo atveju, jei bus įgyvendinti sprendimai socialinėje, švietimo ir sveikatos srityje kartu. Taip pat ir naujoji ES vaiko teisių strategija pabrėžia poreikį padėti kuo geresnio gyvenimo pagrindus ES ir viso pasaulio vaikams. Strategijos pagalba siekiama suvienyti visos ES jėgas, kad būtų gerbiamos, saugomos ir įgyvendinamos kiekvieno vaiko teisės, ir kad kartu su vaikais sukurtume sveikesnę, atsparesnę, sąžiningesnę ir lygią visų visuomenę. Iki šiol Lietuvoje buvo įgyvendinamos tik pavienės, fragmentiškos iniciatyvos/veiklos dėl visuomenės, apimančios ir vaikus informavimo vaiko teisių klausimais, visuomenės sąmoningumo šioje srityje ugdymo. Todėl išlieka poreikis aktyvesniems, kokybiškesniems veiksams šioje srityje ir Lietuvoje.

2 problema – Neužtikrinamos moterų ir vyrų lygios galimybės

Faktinė lyčių lygybė – tai užtikrintos vienodos moterų ir vyrų teisės bei galimybės. Vienodas matomumas ir požiūris, galių ir atsakomybės pasiskirstymas, išteklių, naudos, paslaugų ir teisingumo prieinamumas bei vienodas dalyvavimas visuose procesuose ir srityse. Nepaisant nuolatinių pastangų, faktinė lyčių lygybė – vis dar pilnai neįgyvendintas iššūkis daugelyje gyvenimo sričių. Norint ją pasiekti yra būtinas aktyvus abiejų lyčių indėlis.

Lietuvoje vis dar labai gajūs stereotipai apie moterų ir vyrų vaidmenis šeimoje ir visuomenėje, kurie turi didelės įtakos moterims priimančioms sprendimus, ką, kaip ir kiek dirbti, kiek laiko skirti šeimai, artimųjų ir namų reikmėms, taip pat mažai vyrų motyvacijai aktyviau įsitraukti į šeimos gyvenimą, vaiko auginimą, artimųjų priežiūrą bei lygiaverčiai dalintis nemokamo darbo našta buityje.

Lietuva turėtų skirti didesnę dėmesį į tai, kad žiniasklaida, mokomoji medžiaga bei įvairių specialistų žinių bei gebėjimų trūkumas moterų ir vyrų lygių galimybių klausimais ypatingai prisideda prie skatinimo laikytis tradicinių lyčių vaidmenų ir vertybių.

Taigi, norint užtikrinti *de facto* vienodas moterų ir vyrų teisės bei galimybes yra būtina įgyvendinti analitines, švietėjiškas, gebėjimų stiprinimo ir informacines priemones, skirtas performuoti visuomenės požiūrį į vyrų ir moterų vaidmenis bei pareigas šeimoje, darbe ir viešame gyvenime.

2.1. Stereotipais pagrįsti moterų ir vyrų vaidmenys šeimoje ir visuomenėje bei nepakankamas vyrų įsitraukimas į šeimos gyvenimą

Remiantis Europos Komisijos lyčių lygybės strategija 2020–2025 m., lyčių stereotipai – pagrindinė lyčių nelygybės priežastis – paveikia visus visuomenės gyvenimo aspektus⁵⁹. Tipiniai lūkesčiai, grindžiami moterims, vyrams, mergaitėms ir berniukams taikomomis nusistovėjusiomis normomis, riboja jų siekius, pasirinkimus ir savirealizacijos laisvę. 44 proc. Europos gyventojų vis dar mano, kad pagrindinis moters vaidmuo yra rūpintis šeima ir namais, o 43 proc. mano, kad pagrindinis vyro vaidmuo yra uždirbti pinigų.

Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (toliau – CEDAW) savo Baigiamuosiuose pastebėjimuose Lietuvai dėl Šeštojo periodinio pranešimo dėl Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims įgyvendinimo yra atkreipęs dėmesį į tai, kad viena iš sričių, kuriai Lietuva turėtų skirti didesnę dėmesį į tai kad vis dar gajūs diskriminuojantys lyčių stereotipai, patriarchaliniai ir seksistiniai pranešimai, taip pat žiniasklaidos skatinimas laikytis tradicinių lyčių vaidmenų ir vertybių.

2.1.1. Netolygus neapmokamo darbo naštos pasidalinimas

⁵⁹ Specialioji „Eurobarometro“ apklausa Nr. 465, 2017 m. birželio mėn., žr. infografikus.

Sprendimą, ką ir kaip dirbti, moterys dažnai priima atsižvelgdamos į savo priežiūros pareigas ir į tai, ar ir kaip šiomis pareigomis dalijamasi su partneriu. Tai ypač didelis iššūkis asmenims kurie vieni augina vaikus (kurių dauguma yra moterys⁶⁰), atokiose kaimo vietovėse gyvenantiems žmonėms, kur dažnai trūksta paramos priemonių. Moterims taip pat tenka neproporcingai didelė nemokamo darbo našta, sudaranti reikšmingą ekonominės veiklos dalį⁶¹.

Lietuva – nėra išimtis kitų pasaulio šalių tarpe. 2017 m. Eurobarometro duomenimis⁶², Lietuvoje ir toliau vyrauja stereotipai apie moterų ir vyrų vaidmenis šeimoje ir visuomenėje. Pagal lytimi pagrįsto stereotipinio požiūrio paplitimo indeksą, Lietuva įvertinta, kaip viena iš Europos valstybių kurioje stereotipinis požiūris yra ypatingai paplitęs. Nusistovėję socialiniai ir kultūriniai moterų ir vyrų elgesio modeliai formuoja visuomenės požiūriui. Šią problematiką ypatingai sustiprina lyčių stereotipų, susijusių su vyro ir moters pareigomis šeimoje, buityje, laisvo laiko praleidimu formavimas reklamose bei žiniasklaidoje, atvaizdavimas mokykliniuose vadovėliuose.

Lietuvoje vis dar vyrauja nelygiavertis pasidalijimas buitės pareigomis ir vaikų bei artimųjų priežiūra namuose. Į tai atkreipiamas dėmesys ir 2019 m. priimtoje Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje dėl darbo ir asmeninio gyvenimo derinimo tėvams ir prižiūrintiems asmenims. Remiantis EIGE 2019 m. Lyčių lygybės indekso duomenimis, moterys linkusios daugiau laiko skirti šeimos poreikiams nei vyrai. 41 proc. moterų palyginti su 24 proc. vyrų vaikų ir artimųjų priežiūros veikloms skiria bent valandą per dieną. Taip pat žymiai daugiau moterų (79 proc.) nei vyrų (29 proc.) praleidžia bent vieną valandą per dieną maisto ruošimui ir namų ūkio reikalams. Šis lyčių atotrūkis dar didesnis tarp porų, turinčių vaikus. Moterys mažiau laiko nei vyrai (14 proc. moterų ir 18 proc. vyrų) skiria dalyvavimui sporto, kultūros ar laisvalaikio užsiėmimuose bei savanoriškoje ar labdaringoje veikloje. Įvairių tarptautinių organizacijų, pvz., EBPO, atliktuose tyrimuose įvardijama, kad stereotipų paplitimą lemia įvairios sisteminės priežastys, pvz., stereotipų, susijusių su vyro ir moters pareigomis šeimoje, buityje, laisvo laiko praleidimu formavimas reklamose bei žiniasklaidoje, neproporcingas neatlygintino darbo pasiskirstymas šeimoje tarp moterų ir vyrų, pvz., artimųjų, vaikų priežiūros ir kt. formų neatlygintino darbo šeimoje, dažniausiai atliekamo moterų, kuris nepripažįstamas darbu bei stereotipų, susijusių su tradicinėmis vyro ir moters pareigomis šeimoje, buityje, laisvo laiko praleidimu atvaizdavimas mokykliniuose vadovėliuose tokiu būdu vaikams perduodant stereotipines nuostatas.

SADM 2019 m. užsakyto sociologinio tyrimo „Moterų ir vyrų padėties skirtumai Lietuvoje“⁶³ duomenimis, iš visų respondentų 53 proc. moterų nurodė, kad namuose gamina maistą, 49 proc. – užsiima namų tvarkymu.

2.1.2. Menkas vyrų įsitraukimas į vaiko priežiūrą

Šiuo metu kalbama apie vis didesnę tėčių įtraukimą į vaiko priežiūrą. Remiantis Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie SADM duomenimis 2019 m. Lietuvoje 28,8 tūkst. moterų ir 9,1 tūkst., o 2020 m. 27,9 tūkst. moterų ir 9 tūkst. vyrų pasinaudojo vaiko priežiūros atostogomis ir gavo išmoką. Šiuo atveju tėčių ir mamų proporcija 2019 m. ir 2020 m. buvo tokia pati – 76 proc. ir 24 proc. Tėčiai dažniausiai pasirenka antruosius vaiko priežiūros metus, kai yra mokama vaiko priežiūros išmoka ir suteikiama galimybė gauti visą darbo užmokestį. Pastebima, kad oficialiai antraisiais metais vaiko priežiūra pasinaudoja tėčiai (jie gauna ir vaiko priežiūros išmoką ir darbo užmokestį), tačiau vaiką prižiūri mama, kuri išmokos negauna, bet yra draudžiama valstybės lėšomis. Tokia situacija neskatina moterų grįžti į darbo rinką, o vyrų įsitraukti į šeiminių gyvenimą. Siekiant spręsti šią problemą, būtina suteikti galimybę vaiko priežiūra, tam tikrą laikotarpį, pasinaudoti tik tėčiui ir tik motinai (neperleidžiamieji mėnesiai). Vadovaujantis 2019 m. birželio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2019/1158 „Dėl tėvų ir prižiūrinčiųjų asmenų profesinio ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros, kuriame panaikinama Tarybos direktyva 2010/18/ES“ nuostatomis tėčiui ir motinai turėtų būti sudaroma galimybė pasinaudoti dviem neperleidžiamais vaiko priežiūros mėnesiais, siekiant stiprinti tėvų santykį su vaikais vaiko priežiūros metu.

⁶⁰ Maldonado, L. C., Nieuwenhuis, R., „Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries“, 1978–2008 m. „Community, Work & Family“, 18(4), p. 395–415

⁶¹ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_713376.pdf

⁶² http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/portal_social/index/assoc/coeuro01/47.dir/coeuro0147.pdf

⁶³ <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/moteru-ir-vyru-lygybe/statistika-ir-kita-naudinga-informacija>

2020 m. atlikto kokybinio ir kiekybinio tyrimo apie vyrų naudojimąsi esamomis šeimos ir darbo derinimo garantijomis „Šiuolaikiniai vyrai ir lyčių lygybė“⁶⁴ duomenys rodo, kad „Lietuvoje išlieka stiprios socialinės normos, palaikančios tradicinius lyčių vaidmenis šeimoje, nors per pastaruosius dešimtmečius įgyvendintos socialinės politikos priemonės suteikė nedidelį postūmį šalyje atsirasti aktyvios tėvystės praktikai. 2006 m. įvestos tikslingos vieno mėnesio tėvystės atostogos yra pasiteisinusi socialinės politikos priemonė, kuri pamažu įsitvirtina tarp vyrų (kasmet daugėja vyrų, kurie pasinaudoja šiomis tėvystės atostogomis) ir turi poveikį vyrų nuostatoms bei elgsenai. Vyrai, kurie buvo išjęję tėvystės atostogų, labiau pasitiki savo galimybėmis savarankiškai pasirūpinti mažu vaiku, didesnę prioritetą skiria aktyviam dalyvavimui vaiko auginime /.../ yra labiau linkę palaikyti ir siekti lyčių lygybės šeiminiuose santykiuose.“ Tačiau, kitomis priemonėmis, skirtomis šeimos ir darbo derinimui, – vaiko priežiūros atostogomis ir „tėvadieniais“ – vyrai naudojami mažiau. Viena iš didžiausių problemų, tyrimas nurodo, lengvai prieinamos informacijos stoka apie įstatymų suteikiamas garantijas. Taip pat, atkreipiamas dėmesys, kad „viešojoje erdvėje diskursai susiję su vaiko priežiūra yra labai feminizuoti, t. y. temos, klausimai ar poreikiai yra orientuoti tik į mamas. Tokia diskursyvinė praktika ir tikslingos informacijos tėčiams trūkumas, trukdo vyrams suvokti save tėčio vaidmenyje ir stabdo jų sprendimus aktyviau įsitraukti į vaiko priežiūrą ir neskatina keisti kultūrinės normos.“ Vaiko priežiūra toliau laikoma pagrinde moterų darbu.

Remiantis tyrimu, problemą pagilina lengvai prieinamos, aiškios, suprantamos, į vyrus orientuota kalba pateiktos informacijos, apie įstatymais įtvirtintas galimybes vyrams naudotis tėvystės ir vaiko priežiūros atostogomis bei šeimos ir darbo derinimo priemonėmis trūkumas, kuri atspindėtų realių patirtį ir padėtų sužinoti, kaip įveikti kylančius vaiko priežiūros iššūkius. Taip pat, feminizuotas vaiko priežiūros diskursas, kuris šiuo metu orientuotas tik į mamas, bei vyro, kaip lygiavertio pirminio vaiko globėjo, normos visuomenėje nebuvimas.

2.1.3. Analitinių stebėsenos priemonių stoka nuolatinei lyčių lygybės padėties stebėsenai vykdyti

Nors Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (toliau – Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas) numato *de jure* moterų ir vyrų lygių teisių užtikrinimą ir draudžia bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, tačiau realiai situacijai nustatyti vien tik įstatymo vykdymo ir padėties stebėsenos tik jo veikimo srityje nepakanka. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (toliau – LGKT), kuriai yra pavesta Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo vykdymo stebėseną, savo veiklos ataskaitoje nurodė, kad 2019 m. buvo atlikti tik 65 tyrimai dėl galimai mažiau palankaus traktavimo lyties pagrindu, gauti tik 3 skundai dėl seksualinio priekabiavimo ir 153 paklausimai raštu, kuriuose prašyta LGKT pateikti išvadą, nuomonę arba rekomendacijas moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo klausimais, suteikti reikalingą konsultaciją, patarimą, kokių veiksmų imtis siekiant užkirsti kelią lyčių nelygybei arba kaip atpažinti galimo diskriminavimo veiksmus. Nedidelis pateiktų skundų ir užklausų skaičius neatspindi realios situacijos. Lyčių lygybei pasiekti *de facto*, turi būti pasitelkta daugiau prieinamų analitinių priemonių. Moterų ir vyrų padėtis privalo būti nuolat tiriama. Nuostatos į lyčių vaidmenis šeimoje bei visuomenėje, jų poveikis bei stereotipų paplitimas įvairiose srityse – išsamiai analizuojamas.

2.1.4. Švietėjiškų priemonių stoka lytimi pagrįstiems stereotipams mažinti

LGKT 2019 m. atlikta „Vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių vertinimo lyčių aspektu apžvalga“ parodė, kad berniukai arba vyrai vis dar tebėra neproporcingai dažnai vaizduojami kaip netinkamai besielgiantys, agresyvūs, o moterys – jautrios, teisingos, užjaučiančios ir pan. Mokymo medžiagoje trūksta bendro suvokimo, kas yra žmogaus teisės, tame tarpe ir moterų ir vyrų lygybė. Nors Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 m. programos įgyvendinimo veiksmų plane 2018–2021 m. yra numatytas uždavinys, kuriuo skatinamas nediskriminacinis požiūris į moteris ir vyrus vadovėliuose ir kitoje mokymo medžiagoje ir tuo pagrindu Nacionalinė švietimo agentūra kasmet atlieka pasirinktų tam tikrų klasių dalykų vadovėlių patikrą ir parengia rekomendacijas, į ką atkreipti dėmesį, rengiant mokymo medžiagą, kad būtų išvengta neigiamų lyčių stereotipų vaizdavimo, tačiau LGKT atliktos vadovėlių apžvalgos rezultatai aiškiai parodė, kad to nepakanka, nes stereotipinės nuostatos vis dar sutinkamos labai dažnai.

⁶⁴ <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/moteru-ir-vyru-lygybe/statistika-ir-kita-naudinga-informacija>

Remiantis 2017 m. Eurobarometro atliktu tyrimu apie lyčių lygybę, net 81 proc. suaugusių apklaustųjų Lietuvoje mano, kad moterys kitaip nei vyrai sprendimus priima vadovaudamosi emocijomis, 73 proc. mano, kad svarbiausia moters pareiga yra rūpintis namais ir šeima, o 67 proc. apklaustųjų sutinka, kad vyrų pareiga yra išlaikyti šeimą finansiškai. 34 proc. apklaustųjų Lietuvoje mano, kad vyrams nedera verksti. Stereotipais pagrįstos nuostatos nesąmoningai yra pradedamos taikyti dar ankstyvoje vaikystėje, tad siekiant keisti vyraujančias stereotipines nuostatas dėl lytims priskiriamų vaidmenų šeimoje ir visuomenėje, todėl yra būtina plačiau naudoti visas prieinamas švietėjiškas ir visuomenės informavimo priemones bei pasitelkti mokomąsias veiklas, tikslingai nukreiptas į nusistovėjusių nuostatų kaitą.

2.1.5. Švietimo srities darbuotojų, žiniasklaidos atstovų ir kitų sričių specialistų gebėjimų lyčių lygybės klausimais, stiprinimo priemonių trūkumas

Žiniasklaida, turi didžiulę įtaką tiek suaugusių, tiek vaikų suvokimui ir idėjoms apie lyčių vaidmenis visuomenėje bei šeimoje. Tyrimais nustatyta, kad stereotipinis lyčių vaizdavimas žiniasklaidoje tiesiogiai koreliuoja su tradiciniais lyčių vaidmenims būdingų užsiėmimų ir asmenybės bruožų suvokimu bei požiūriu į lūkesčius ateičiai bei asmeniniais siekiais gyvenime. Deja, šiuolaikinė žiniasklaida nėra linkusi kreipti dėmesio į lyčių nelygybę. Turimi duomenys rodo, kad pasaulyje tik 4 proc. oficialiojoje žiniasklaidoje pasirodančių pranešimų aiškiai ginčija lyčių stereotipus, o 46 proc. priešingai – juos sustiprina.⁶⁵ Tik kas penktas žiniasklaidoje kalbintas ekspertas yra moteris. Taip pat, moterys toliau yra dažnai vaizduojamos stereotipinių ir hiperseksualizuotų vaidmenų reklamose ir kino pramonėje, o tai jau turi ilgalaikių socialinių pasekmių.⁶⁶

Tyrimai taip pat rodo, kad vaikų ir jaunuolių samprata apie lytimi pagrįstas stereotipines normas aktyviausiai formuojasi vaikystėje ir paauglystėje. Griežtas lyties normų, tapatybės ir stereotipų supratimas labai riboja jauno asmens laisvę vystytis pagal savo unikalius ir vertingus talentus ir interesus, neatsižvelgiant į jų lytį. Nustatyta, kad daugelis ugdymo įstaigų mokytojų patys nesąmoningai skatina žalingus lyčių stereotipus. Pavyzdžiui, mokytojai dažniau giria mergaites už rūpestingą elgesį, o berniukus – už fizinę jėgą, taip pat gali paskatinti rinktis lyčiai „tinkamus“ užsiėmimus.⁶⁷ Pedagogai, žiniasklaidos atstovai ir kiti įvairių sričių specialistai yra svarbūs subjektai, darantys įtaką jaunosios kartos ir apskritai visuomenės požiūriui į lyčių vaidmenis viešame ir privačiame gyvenime. Šie specialistai galėtų turėti didžiulę įtaką tiesiogiai mesdami iššūkį lytimi pagrįstiems stereotipams ir savo darbe taikydami jau pasiteisinusias gerąsias praktikas.

2 priežastis. Persikertančioji nelygybė (plačiau ši priežastis nagrinėjama Socialinės sutelkties plėtros programoje)

Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė yra kompleksinė problema, įgyvendinant lyčių lygybės skatinimo priemones būtina atsižvelgti į jų poveikį ir prieinamumą moterims (bei vyrams), kurių tapatybės gali lemti diskriminaciją ne tik lyties pagrindu, pvz., moterys su negalia, migrantės moterys, moterys, priklausančios tautinėms mažumoms ir kita. Statistika rodo, kad asmenys, turintys daugiau tokių tapatybių, yra didesniame pavojuje būti diskriminuojami. Pvz., moteris su negalia turi bene 10 kartų didesnę riziką tapti smurto auka, nei moterys neturinčios negalios ar vyrai su negalia.⁶⁸

Viena iš CEDAW pateiktų Baigiamųjų pastebėjimų rekomendacijų yra priimti teisės aktus, kurie aiškiai apsaugotų moteris nuo persikertančių diskriminacijos formų bei teisiškai apibrėžti lyties sąvoką.

⁶⁵ <http://whomakesthenews.org/gmmp/gmmp-reports/gmmp-2015-reports>

⁶⁶ <https://eige.europa.eu/resources/DisplayDCTMContent%205.pdf>

⁶⁷ <https://srcd.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8624.2007.01056.x>

⁶⁸ <https://eige.europa.eu/publications/intersecting-inequalities-gender-equality-index>

